

**er wolte mir eine
lepa punza zeügen,
Tametsi, leukhup,
leukhüp [&c.]**

Sašo Jerše,
Lucija Pečnik,
Klemen Bergant,
Luka Dremelj
(ur.)

***er wolte mir eine lepa punza zeügen,
Tametsi, leukhup, leukhüp [&c.]***

Berilo za študij paleografije
slovenske predmoderne

*Uredili, izbrane odlomke transkribirali
in s spremnimi komentarji opremili*

Sašo Jerše, Lucija Pečnik,
Klemen Bergant, Luka Dremelj

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

Vsebina

Thun hiemit kund und zu wissen jedermänniglich. Leukhup! – Predgovor

I.

Dilectis filiis capitulo ecclesie Laybacensis salutem

[*Intimatio* papeža Pija II., imenovanje Žige Lamberga za prvega ljubljanskega škofa (1463)]

II.

Ain neues lied von den kraynnerischen bauren

[Pesem o upornih kranjskih kmetih (1515)]

III.

ITINERARIUM[,] *Wegrayß Kü. May. potschafft / gen Constantinopel /
zu dem Türckischen Kayser Soleyman*

[Poslanstvo ogrskega kralja Ferdinanda I. v Konstantinopel
v zapisu Benedikta Kuripečiča (1531)]

IV.

Rerum Moscoviticarum Commentarii Sigismundi Liberi Baronis in Herberstain

[*Moskovski zapiski* Žige Herbersteina (1556)]

V.

Ich, des allerdurchleuchtigsten großmächtigsten fursten und herrn

[Prisega kranjskega deželnega glavarja Janeza Welzerja (1556)]

VI.

Tametsi dubitandum non est

[Odlok tridentinskega koncila o sklepanju zakonskih zvez,
razglašen na sinodi ljubljanske škofije (1563/1604)]

VII.

Die gnad Gottes durch Christum, sambt meinen freundtlichen grueß

[Pismo Jakoba Andreaeja Primožu Trubarju (1564)]

VIII.

Revers von Hans Joseph Lenckhowitschen umb die haubtmannschaft Veldes

[Obligacijsko pismo Janeza Jožefa Lenkoviča ob prevzemu gospostva Bled (1574)]

IX.

Ain Christliche Leichpredig

[Krščanska pogrebna pridiga Krištofa Spindlerja (1575)]

X.

Edlen und gestrengen gnadichlichen und gnadlichen herr Obernehmer

[Poročilo o tihotapstvu Konrada Hanerika (1626)]

XI.

Wir Ferdinand von Gottes gnaden ertzherzog zu Osterreich

[Patent nadvojvode Ferdinanda o izgonu protestantov (1628)]

XII.

Jest, Juri Fertßai, perseshem

[Prisega Jurija Ferčaja v zadevi uboja tatu v samoobrambi (1680)]

XIII.

Extract auß meinen diariis

[Izvleček iz dnevnika Franca Henrika pl. Raigersfelda (1725)]

XIV.

Endt = Urtl.

[Sodba krvnega sodnika Janeza Adama Menharda v zadevi *crimen sodomitiae* (1749)]

Načela transkripcije

Imensko kazalo

Sašo Jerše

Thun hiemit kund und zu wissen jedermänniglich. Leukhup!

Predgovor

Thun hiemit kund und zu wissen jedermänniglich, tj. S tem oznanjamo in dajemo vsakomur vedeti, je običajna uvodna formula, s katero se, v njenih številnih različicah, začenjajo oblastni dokumenti obdobja predmoderne, tj. poznega srednjega in zgodnjega novega veka. Svoj izvor ima formula v srednjeveških listinah, kjer se, *publicatio* oziroma *promulgatio*, glasi *Notum esse volumus*, kar pomeni toliko kot hočemo, želimo, da se ve. In kar bi želeli mi, da se najprej ve, in kar bi želeli oznaniti, je, da je e-berilo, ki ga imata cenjena študentka in cenjeni študent zgodovine pravkar odprtega in po katerem lahko prosto sem in tja in gor in dol drsita, namenjeno najprej njima, ter povabilo jima je v čas med 15. in 18. stoletjem, drugačen čas od njunega, a čas, ki lahko postane tudi njun, le vzeti, privoščiti si morata razkošje, da vstopita vanj.

Veliko razkošje je to, je v svoji knjigi, posvečeni besedam in ravnanjem in stvarjem, tj. vsemu preteklosti, preteklega časa, pisal zgodovinar Marko Štuhec. »Res je razkošje, če se ukvarjamo s časom, zanimivim v njegovi nezanimivosti in privlačnim v njegovi neprivlačnosti v današnjem času,« je pisal. In nadalje je še pisal: »Preteklost je vredna razmisleka predvsem zaradi nje same. Šele takrat, ko na njo ne gledamo kot na material, ki si ga lahko prisvajamo, kakor nam trenutno ugaja ali koristi, ampak v njej iščemo vsebine, ki zadevajo tudi njo in ne le nas, ko torej zamenjamo zorni kot opazovanja in cedila ter sita, skozi katera pretakamo in pretresamo sledi, ki jih je preteklost pustila in jih mi razumemo kot njene sledi, postanejo nepomembnosti pomembne in nezanimivosti zanimive. In takrat nam preteklost tudi zares kaj pove o nas.«

In tedaj, naj nadaljujemo zgodovinarjevo misel, pogovor s preteklostjo postane pogovor z nami vsemi, pogovor o nas, pogovor o naših besedah, dejanjih in stvareh, pogovor o nas vseh, o našem vsem. Dragoceni so takšni pogovori, razkošje so.

Potrebna pa je zanje pozornost, čujčnost, opremljena z mnogimi orodji. Kdor ima le eno orodje, je nekoč pisal véliki ameriški psiholog Abraham H. Maslow, in je še to orodje le kladivo, nagnjen je k temu, da vsega se loteva, kot da je žebelj. Zanj ni preteklost, saj kaj naj bi z njo, po njej menda lahko le udari? Tudi prihodnosti nima, saj kaj naj bi to bila, gotovo je menda lahko le, da je pribita? Tudi sedanjost mu je lahko le v breme, saj kdaj naj se spočije, razen ob žeblju med enim in drugim udarcem?

Eno izmed orodij, nepogrešljivih, sestavljeno iz mnogih ne nič manjših ne nič manj pomembnih, s katerim zgodovinarji vstopamo v svoj pogovor s preteklostjo in s tem s samimi sabo, je tudi paleografija. Beseda je sestavljena iz dveh grških besed, namreč besede *palaiós*, kar pomeni star, nekdanji, in besede *graphía*, ki pomeni pisava, pismo. Paleografija je torej veda o starih pisavah,

vanjo so vključene filologija, veda o starih jezikih, kodikologija, veda o *codices*, knjigah, pisanih z roko, in diplomatika, veda o listinah. Pa tudi veda je o *palaios* tekstni lingvistiki, starem, nekdanjem besediloslovju, tj. o sintaksi, semantiki in pragmatiki besedil iz preteklosti, skratka o tem, kdo komu kdaj pisméno kaj kako zakaj.

Paleografija je torej zgodovinarjevo orodje za branje pisnih ostankov preteklosti, pisanih zgodovinskih virov, nepogrešljivo orodje je za naš pozorni, občuteni, čuječi pogovor s preteklostjo in z nami. Orodje je, vse drugačno od kladiva. Prej je podobno finim škarjam skrbnega vrtnarja, ki se v svojem vrtu dragocenih rož in dragega grmovja pozorno sklanja nad svoje ljubo mu rastlinje in grmičevje ter jima pomaga, da se lepo razrasteta in se dajeta v najbolj zale barve zelene in dajeta najlepšega vseh cvetov, ki je spoznanje.

Raba tega orodja torej ni le zares koristna, saj nas pozorno, občuteno, čuječe branje zgodovinskih virov lahko pripelje do neslutnih dragocenih spoznanj. Raba tega orodja je tudi čez vsako pričakovano mero vznemirljiva, tudi zabavna. Le z veščo uporabo orodja paleografije lahko zares spoznamo in začutimo vse veselje in vznemirjenje ob pogledu na *lepo punzo*, za katero bi danes nihče ne vedel, da svojega pogleda nanjo njen ves očarani večni častilec ni zapisal in njegovega zapisanega pogleda ni pozorno, občuteno prebral zgodovinar. Bila bi to velika škoda. Prikrasjeni bi bili za veselo in vznemirljivo, tudi zabavno, spoznanje o moči ljubezni.

Le s paleografskimi veščinami lahko zares podoživimo vsa veselja in vznemirjenja zaljubljenec – ali pa le boleče prazne besede v smislu ali, prej, nesmislu »Vzamem te za svojega moža« in »Vzamem te za svojo ženo«, izrečene pod prisilo –, ki si izmenjujejo vročične večne obljube po temnih kotih Bog ve kje, in ne pred oltarjem, podoživimo pa lahko tudi vso grozo, bes in jezo ter dolžno skrb očetov Cerkve, vseh škrlatnih, ob vseh teh témah in témah strasti in ljubezni, ob katerih menda res ni mogoče reči ničesar drugega kot *tametsi*, tj. čeprav.

In le s paleografskimi veščinami lahko zares spoznamo, podoživimo ves prezir do slovenskih kmetov, kakršen veje iz nemške žolnirske pesmi s preslavno, praslavno slovensko besedo *leukhup*, večkrat zapored gromko zapeto, in tedaj lahko že slišimo zabavljaški, pijanski, opolzki gromki smeh iz krčem, vinotočev in gostiln, v katerih se je pesem najprej pela. Beseda *leukhup* v slovenskem spominskem diskurzu ostaja kot ena izmed svetih, najsvetejših slovenskih besed: *Slovenska beseda za Camusevo misel* »Upiram se, torej smo« je »*Leukhup!*« je bil naslov intervjuja, danega ob petstoti obletnici t. i. velikega slovenskega kmečkega upora. A le z vrtnarjevimi škarjami paleografije lahko zares pridemo do streznitvenega spoznanja o prezirajočem, zabavljaškem opolz-kem pijanskem diskurzu, v katerem je bila beseda peta in nato zapisana in nato spet in spet peta: *Leukhup, leukhup, leukhup, leukhüp!* In le z njimi v rokah lahko pretreseni zares občutimo vso čez vse groteskno tragičnost, v kateri je bila beseda prvič in nato vedno znova in znova v uporniškem vrenju, enako pijanem, najprej s prav malo in slednjič z nič upanja zaklicana.

V izboru zgodovinskih virov za to e-berilo smo sledili dvema motivoma. Najprej smo izbrali le zgodovinske vire predmodernega časa iz slovenske zgodovine, tj. s področja, na katerem so tekli predmoderni zgodovinski procesi dolgega, kratkega in hipnega trajanja, ki so prispevali svoj delež k oblikovanju našega današnjega slovenskega časa. Ta in oni čas sta nam pač najbližja in nas v dobrem, slabem in najslabšem najbolj zadevata, tudi pretresata. V izbor smo skušali zajeti vsa področja življenja, oblast, gospodarstvo, Cerkev, viteze, kmete in duhovščino, ženske vloge, pa seveda tudi moške in moške v ženskih vlogah, a ne obratno.

In izbrali smo le vire latinske pisave. Tudi t. i. nemška pisava, *deutsche Schrift*, ali gotica, kot so jo v svojem preziru poimenovali humanisti, saj so jo imeli za relikvijo vse preveč grobih germanskih, gotskih časov, je namreč le ena izmed različic latinske pisave. Pisavi so njeno prvo obliko dali Rimljani, kot pove že njeno ime, nato pa je prav v času srednjega veka in nato predmoderne prešla svoje različne stopnje in oblike razvoja. A Evropa vedno piše latinsko.

Toda v tem dejstvu so mnogi problemi vsakokratne pisave, rešitev katerih pa je poverjena prav paleografiji. In pri tem ima paleografija izkazati mnogo iznajdljivosti. Občih, obveznih, za vse čase in slučaje veljavnih pravil za razvozlanje in prepisovanje, transkripcijo, različnih pisav namreč ni niti bi ne bila zares smiselna. Preveč raznolik je bil razvoj posameznih pisav in jezikov, preveč svojvrstni so bili le-ti v svojem razvoju in preveč zanimivi v njem, da bi jih bilo sedaj smiselno na vso grobo silo poenotiti in s tem brezobzirno prikrajšati za njihov njim lastni izraz. Vrtovi pač niso zares lepi, zares očarljivi v svoji drug drugemu enakosti, temveč sami na sebi in v svoji različnosti.

V naših transkripcijah smo se torej po že obstoječih paleografskih pravilih in priporočilih le zgledovali in jim v kar največji meri sledili, a slednjič smo skušali iti po poti, ki se nam je zdela kar najbolj smiselna za naš namen, tj. na izbranih zgodovinskih virih iz obdobja predmoderne omogočiti študentki in študentu zgodovine njun kar najlažji, kar najbolj zložen vstop v tisti čas.

To e-berilo so sestavili Lucija Pečnik, Klemen Bergant in Luka Dremelj, moji prvi študentje pri predmetu *Paleografija novega veka*, ki mi je bil zaupan na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (FF UL). Opravili so dobro, pomembno delo, ob katerem se lahko sedaj vsi, ki imajo berilo odprto, učijo in navdihujejo in po njih in njem zgledujejo. Moja skrb ob njihovem delu je bila le očetovska. Ali rečeno s ponosno metaforo, slava vojvodine Kranjske so.

Zahvaljujem se jim pristrčno, enako tudi botri tega berila, Mojci Smolej. Brez njene pobude prodekanje za kakovost naše fakultete bi berilo ne nastalo. Nastalo je namreč v okviru projekta *Paleografija novega veka – Viri zgodovine za odprto znanost*, ki ga je v sklopu t. i. ukrepov razvojnega stebra financiranja (RSF) A. II. 1. »Uporaba in razvoj odprtih učnih gradiv na UL v luči spodbujanja njihovega soustvarjanja s študenti« podprla Univerza v Ljubljani v drugem letu prvih mandatov rektorja univerze Gregorja Majdiča in dekanje FF Mojce Schlamberger Brezar. Jure Preglau, direktor Znanstvene založbe FF UL, je tudi tokrat izkazal svoji vedno veliki naklonjenost in razumevanje ter Žiga Valetič nam je naredil naše berilo tako zelo lepo.

Tudi njim vsem se lepo zahvaljujem.

Berilo sedaj dobre volje in dobrohotno izročamo študentkam in študentom zgodovine in sicer vsakomur, ki se ukvarja s časom predmoderne oziroma z zgodovinskimi viri tistega časa bodisi iz študijskih obveznosti, bodisi službenih dolžnosti, bodisi prostega zanimanja, ki terjajo oziroma terja znanj iz paleografije. Izročamo ga s prijaznim povabilom v vedri uk in dobri čas ter vselej vznemirljivi pogovor s preteklostjo in z nami.

Notum esse volumus. Leukhup!

Vnaprej priporočeno branje

Deleuze, Gilles, *Proust in znaki* (Ljubljana 2012).

Eckhardt, Hans Wilhelm, Stüber, Gabriele, Trumpp, Thomas (ur.), »*Thun kund und zu wissen jedennänglich*«. *Paläographie – Archivalische Textsorten – Aktenkunde*, Landschaftsverband Rheinland, Rheinisches Archiv- und Museumsband, Archivberatungsstelle, Archivhefte 32 (Bonn 1999).

Jelovšek, Alenka, Načela kritičnega prepisa in jezikovne posodobitve Gorskih bukev ter slovarček osnovnih gorskopravnih izrazov, *Gorske bukve 1582 – Gornih bukvi od krajlove svetlosti ofen inu potrjen general inu privilegium. Iz nov v slavenski jezik iztulmačan skuzi Andreja Recla, farmostra na Raki – Znanstvenokritična izdaja*, ur. Alenka Jelovšek (Ljubljana 2021) 73–90.

Pauser, Josef, Scheutz, Martin, Winkelbauer, Thomas (ur.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert) – Ein exemplarisches Handbuch*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsbd. 44 (Wien, München), tudi E-BOOK.

Simmler, Franz, Prinzipien der Edition von Texten der Frühen Neuzeit aus sprachwissenschaftlicher, *Probleme der Edition von Texten der Frühen Neuzeit*, ur. Lothar Mundt (Tübingen 1992) 36–127.

Štuhec, Marko, *Besede, ravnanja, stvari – Plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja* (Ljubljana 2009).

Transkriptionsempfehlungen des Arbeitskreises »Editionsprobleme der frühen Neuzeit«, *Jahrbuch der historischen Forschung in der Bundesrepublik Deutschland*, ur. Arbeitsgemeinschaft außeruniversitärer historischer Forschungseinrichtungen in der Bundesrepublik Deutschland, Berichtsjahr 1980 (Stuttgart 198) 85–96.

Žejn, Andrejka, Merše, Majda, Metodološka izhodišča kritičnih prepisov starejšega slovenskega slovstva od baroka do zgodnjega 19. stoletja, *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*, ur. Aleksander Bjelčevič, Matija Ogrin, Urška Perenič (Ljubljana 2017) 347–355.

I.

***Dilectis filiis capitulo ecclesie
Laybacensis salutem***

[*Intimatio* papeža Pija II., imenovanje Žige Lamberga
za prvega ljubljanskega škofa]

Avtor: Pij II., papež

Kraj: Rim, bazilika sv. Petra

Datum: 6. junij 1463

Hramba: NŠAL, NŠAL 101, št. 387

Transkripcija odlomka

Pius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis capitulo ecclesie Laybacensis salutem et apostolicam benedictionem. Hodie ecclesie nostrae quam nuper in catherdralem de fratrum nostrorum consilio apostolica auctoritate exeximus ad huc pastore curenti de persona dilecti filii Sigismundi electi Laybacensi nobis et eisdem fratribus nostris ob suorum exigentiam meritorum accepta de fratrum eorumdem consilio auctoritate apostolica duximus providendum preficiendo ipsum eidem ecclesie in episcopum et pastorem prout in nostris inde confectis litteris plenius continetur. Quocirca discretionis vestrae per apostolica scripta mandamus quatinus eundem electum tanquam patrem et pastorem anunarum vestrarum grato admittentes honore, ac exhibeites sibi obedientiam et venerentiam debitas et devotas eius salubria monita et mandata suscipiatis humiliter et efficaciter adimplere curetis. Alioquin sententiam quam idem electus rite tulerit in rebelles ratam habebimus et faciemus auctore domino usque ad satisfactionem codignam inviolabiliter observari. Datum Rome apud Sanctumpetrum Anno incarnationis dominice millesimoquadrinqentesimosexagesimotertio octavo idus junii. Pontificatus nostri anno quinto.

Komentar

Habsburžani so v želji po konsolidaciji svoje deželnoknežje oblasti posegli tudi v cerkveno sfero, pri čemer so uveljavljali svoje odvetniške in patronatske pravice. Habsburškemu nadvojvodi in cesarju Frideriku III. (V.) (1452–1493) se je papež Evgen IV. (1431–1447) za njegovo podporo proti konkurentu Feliksu V. (1439–1449) oddolžil z radodarno naklonjenostjo, s čimer se je nemško cesarstvo ponovno zbližalo s papeštvom. Friderik je z Evgenovim naslednikom Nikolajem V. (1447–1455), ki ga je leta 1452 okronal za cesarja, že štiri leta poprej sklenil konkordat, ki je urejal odnose med cesarstvom in Rimom vse do leta 1803.

Še bližje mu je bil Nikolajev naslednik na prestolu sv. Petra, Pij II. (1458–1464), največji humanist med papeži, pred kronanjem s tiaro imena Enej Silvij Piccolomini, dolgoletni Friderikov tajnik, ki naj bi cesarja spodbudil k ustanovitvi ljubljanske škofije. Po legendi naj bi temu botrovala tudi Friderikove sanje. Ko je bil v bojih za celjsko dediščino ujet v obleganem Celju, se mu je namreč v snu prikazal obraz škofa, ki ga je opozoril na pretečo nevarnost. Ker ni vedel, ali je bil to celjski patron sv. Maksimilijan ali ljubljanski patron sv. Nikolaj, je po prvem svetniku poimenoval takrat že spočetega sina, Maksimilijana I. (1493–1519), drugega pa počastil z ustanovitvijo škofije. Do dejanske ustanovitve je prišlo nekoliko pozneje, 6. decembra 1461, na godovni dan sv. Nikolaja. Deset mesecev zatem, 6. septembra 1462, je bila s papeško bulo škofija cerkvenopravno potrjena. Čez nekaj dni je sledila še ena bula, ki je okrnila oblast oglejskega patriarha nad njegovim nekdanjim teritorijem. Zaradi različnih interpretacij je prihajalo do nesoglasij glede podrejenosti in območja novonastale škofije, a je ta v praksi vendarle funkcionirala povsem samostojno. Drugi problem so predstavljali menihi v gornjegrajskem benediktinskem samostanu, ki se nikakor niso mogli sprijazniti z inkorporacijo svojega samostana v škofijsko menzo. V desetletnem pravdanju z ljubljanskim škofom so potegnili najkrajšo. Njihov samostan je papež leta 1473 razpustil.

Zaradi političnih razmer v cesarstvu se je imenovanje prvega škofa zavleklo. Friderik je na to mesto prezentiral svojega dvornega kaplana in miloščinarja Žigo Lamberga, ki je bil hkrati osebni prijatelj papeža Pija. S kanonično potrditvijo Lamberga za škofa, t. i. *intimatio*, 6. junija 1463 se je uresničila tudi Piccolominijeva obljuba: ko mu je Lamberg ob neki priliki napovedal, da bo nekoč postal papež, naj bi mu Piccolomini odvrnil, da bo tedaj on postal škof. Žiga Lamberg († 18. junij 1488) je izhajal iz tedaj že vplivne kranjske rodbine, ki je množila svoj ugled v službi Habsburžanov. Njegov oče in brat, oba Jurija, sta bila kranjska deželna upravitelja, drugi bratje in bratranci pa upravniki deželnoknežjih gospoств. Škof Žiga je v rodbinskem spominu pridobil eminentno mesto duhovnega očeta rodbine, še dolgo po smrti je bil za zgled mnogim sorodnikom, ki so se ga spominjali v genealogijah in testamentih.

V zgodovinski spomin se je zapisal kot zgleden škof. Ljubljanski operoz Janez Gregor Dolničar (1655–1719) je v svoji *Zgodovini ljubljanske stolne cerkve* hvalil »njegovo krepost in učenost, tako da se je komaj izognil najvišjim državnim odlikovanjem in najčastnejšim nemškim škofijam ter celo samemu škrlatu«. Škofijo naj bi po petindvajsetih letih vodenja zapustil, kot so verjeli njegovi biografi, v sluhu svetosti. Slednje naj bi potrjevalo tudi njegovo nestrohnjeno truplo, ki so ga našli ob odprtju njegove grobnice v koru ljubljanske stolnice med prezidavami leta 1674. Takrat so njegove ostanke premaknili v novo grobnico Lambergov, ki pa je bila poškodovana med prezidavami leta 1702. Zadnji znani spomenik ob grobnici je nosil letnico 1709.

Morda škofovo truplo še vedno počiva pod tlakom današnje stolnice, vsekakor pa ni bilo nikoli preneseno na grad Kamen, kot napačno navajajo nepoznavalci. Do danes sta se ohranila epitaf v Gornjem Gradu, ki ga je Lambergu leta 1625 postavil njegov naslednik Tomaž Hren, in kip iz leta 1913 na zunanjščini ljubljanske stolnice.

Luka Dremelj

Objava vira

Volčjak, Jure, Listine Nadškofijskega Arhiva Ljubljana 1140–1500 (Ljubljana, 2020) 409–410 [vključuje navedbo preteklih objav]. <https://www.monasterium.net/mom/SI-NSAL/NSAL/394/charter>.

Literatura

Dolničar, Janez Gregor, *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve*, ur. Ana Lavrič (Ljubljana 2003).

Dolinar, France Martin in Golob, Nataša, *Odlično mesto ljubljansko in njegov prvi škof Sigismund Lamberg 1420–1488* (Ljubljana 2019).

Žnidaršič Golec, Lilijana, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila* (Ljubljana 2000).

II.

***Ain newes lied von den
kraynnerischen bauren***

[Pesem o upornih kranjskih kmetih]

Avtor: N. N.

Kraj: s. l. [Dunaj, tiskarna Johanna Singrienerja]

Datum: s. d. [1515]

Hramba: NUK, Zbirka rokopisov starih tiskov, R 41185

Ain neues lied von den krayn- nerischen bauren.

1 Hört wunder zu/ der bauren vnruet/ thet sich so ser aus praittñ. In kurtz
er zeit/ zu krieg vnd Streit/ tham maniger her von weitten. Aus irer ge-
main/ thetñ sy schreien Stara pranda/ ain yeder wolt sich rechen/ seines
hern gut nun schwachñ. Leuthup leuthup leuthup leuthup woga gmai-
na/ mit gmainem rat sy thamen dar/ fur gschlöffer marckht das ist war.

Der adel guet/ aufs freyem muet/ thet sich gar starck auff schwingen/ er
macht das pöst/ war nit der lezst/ mit vechtñ vnd mit ringen/ der bauren
schar/ was rueffen dar. Stara pranda/ die langknecht thetten prangen
mit spießen vnd mit stangen. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ der bauren
pundt was zer trent/ ir thainer west vmb das endt.

Der bauren list/ man nit vergift/ zu singen vnd zu schreiben/ in irem müt
das edel pluet/ erdachtñ sy zuuertreiben/ sy schrayen ser ye lenger ye mer/
Stara pranda/ den geistlichñ nit schencken/ ir nütz vñ gwin zu bedenck-
en. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ ir thainer sol ab wenden/ er müst den
krieg vorenden.

Der bauren rat/ gar oft vnd diat/ gen Cili her thet schicken/ begert do
vil/ ain selzam spil/ die stat thet sich erquicken/ mit püchsen güt/ sy schre-
cken thut. Stara pranda/ ain yeder schwür bey seinem ayd/ es solt der
stat werden layd. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ wir wellens frischlich
vaben an/ thainen darin leben lan.

Alins tags nit weyt nach vesperzeit/ die bauren thetten herdringen/ wol
zu der stat/ in iamerfs not/ vermaintñ die zu bezwingen/ mit irer macht/
ir hertz das lacht. Stara pranda/ pald was in entgegn gan/ man gsach
sy auff der walstat stan. Leuthup. l. l. l. woga gmaina. ir püchssen wor-
den krachen/ das spil wil sich machen.

1 Gar pald darnach/ ain spil da gsach/ gar maniger ward erstochen/
auff der bauren seyt/ in klainer zeit/ es het ain endt ir püchen/ etlich aus
In/ hetten klain gewin. Stara pranda. Sy haben die schanz verlorñ/
man hat in trucken gschoren. Leuthup. l. l. l. woga gmaina/ durch Ir
falsch sinn vnd arglist/ erhangen vnd auch gespist.

41185

Transkripcija odlomka

Hört wunder zu / der bauru unrue / thet sich so ser aus auspraiten. In kurtzer zeit / zu krieg und streit / kham maniger her von weiten. Aus irer gemain / theten sy schreien *Stara prauda* / ain yeder wolt sich rechen / seines hern gut nun schwechen. *Leukhup*[,] *leukhup*[,] *leukhup*[,] *leukhüp woga gmaina* / mit gmainem rat sy khamen dar / fur gschlösser marckht das ist war. [...]

[...] Gar pald darnach / ain spil da gschach / gar maniger ward erstochen / auf der bauren seyt / in klainer zeit / es het ain endt ir puchen / etlich aus in / hetten klain gewin. *Stara prauda*. Sy haben die schantz verloren / man hat in trucken gschoren. *Lukhup*[,] *l.*[,] *l.*[,] *l. woga gmaina* / durch ir falsch sinn und arglist / erhangen und auch gespist.

Komentar

Kmečka uporniška gibanja predstavljajo eno izmed najbolj izrazitih in trajnih značilnosti zgodnjega novega veka. V srednjeevropskem prostoru je potrpljenje kmetov zaradi vedno večjega fevdalnega izkoriščanja in prezira ter velikih revščine in bede vse bolj in bolj pojemale in se zgoščalo v uporniška vrenja, ki so bila v različnih obsegih nenehno prisotna tudi na Slovenskem. Od petih velikih uporov, ki so izbruhnili v letih 1478, 1515, 1572/1573, 1635 in 1713, se je v slovensko zgodovino posebej zapisal kmečki upor leta 1515.

V prvih mesecih leta 1515 so iz posameznih žarišč v notranjeavstrijskih deželah Kranjski, Koroški in Štajerski nastale kmečke zveze, ki so kmalu prerasle v vojaške spopade in odkrit upor, ki je v dveh valovih zajel skoraj celotno ozemlje današnje Slovenije. Upor je izbruhnil kot posledica različnih okoliščin, ki so slabšale že tako težek položaj kmetov in večale njihovo nezadovoljstvo. Poleg revščine in povečanih fevdalnih zahtev in bremen so kmečko prebivalstvo na tem območju še dodatno obremenjevale osmanska nevarnost, epidemije in naravne nesreče, prav posebej potres leta 1511. Cesar Maksimilijan I. (1486–1519) se je leta 1514 na potovanju po notranjeavstrijskih deželah osebno seznanil s težavnimi razmerami kmetov ter poskušal pri lokalnih fevdalcih vsaj deloma ukrepati v njihov prid in preprečiti nadaljnja upiranja kmetov. Imenoval je tudi komisije, ki naj bi zbirale in preučile pritožbe kmetov ter dosegle pomiritev. A do pomiritve ni prišlo, cesarjev trud je bil zaman, fevdalci so ostajali napram cesarju neizprosno uporni. Kmečki upor pa, ki je kmalu zatem izbruhnil, je trajal približno pet mesecev, v njem pa naj bi po ocenah zgodovinarjev sodelovalo okoli osemdeset tisoč kmetov.

Predstavljeni dokument, letak z natisnjeno nemško pesmijo najemniških vojakov, landsknehtov, z naslovom *Ain neues lied von den kraynnerischen bauern*, tj. Nova pesem o kranjskih kmetih, govori o zmagi nad kmečkimi uporniki v največji in odločilni bitki upora, do katere je prišlo 8. julija 1515 pri Celju. Tam jih je porazila vojska deželnih stanov Štajerske, Kranjske in Koroške pod poveljstvom Jurija Herbersteina (1469–1528), sicer brata Žige Herbersteina (1486–1566), avtorja sloviten *Moskovskih zapiskov*, ki jim posvečamo posebno poglavje našega berila. Po bitki, v kateri naj bi bilo po nekaterih ocenah ubitih dva tisoč kmetov, je Herbersteinova fevdalna vojska še dva tedna neusmiljeno obračunavala s kmeti na tem delu Štajerske.

Pesem nosi izjemno vrednost ne le kot eden pomembnejših virov za zgodovino upora leta 1515 in dogodke pri Celju, ampak predvsem, ker so se v njej ohranile prve tiskane besede v slovenskem jeziku, puntarsko geslo »*Stara prauda*« in poziv k uporabi »*Leukhup leukhup leukhup leukhüp woga gmaina*«. Pesem je napisal ali pa jo je dal napisati neznani avtor, verjetno neposredno po koncu bitke pri Celju, saj nadaljnjega poteka dogodkov ne opisuje. Z namenom, da bi bila zmaga nad upornimi kmeti hitro naznanjena, je bil zapis poslan do najbližje tiskarne na Dunaj. Letak s pesmijo je po vzorcu novičarskih letakov natisnil Johannes Singriener (ok. 1480–1545), eden pomembnejših dunajskih tiskarjev in založnikov prve polovice 16. stoletja. Letak je leta 1876 odkril Peter Radics, leto pozneje pa ga je odkupil takratni predsednik Slovenske matice Janez Bleiweis. Do danes je doživel že mnoge ponatise in prevode, ohranjena pa sta zgolj dva izvirnika z različnimi bibliografskimi podatki, enega hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, drugega pa Državna knjižnica v Berlinu.

Pesem je sestavljena iz šestih štirinajstvrstičnih kitic, ki so natisnjene strnjeno v obliki prozne besedila, takšno obliko pa ohranja tudi transkripcija prve in zadnje kitice. Obe puntarski gesli v slovenskem jeziku nastopata kot stalni refren, ponavljata se namreč v vsaki kitici skozi celotno pesem z očitnim zabavlaškim, prezirljivim prizvokom: »*Leukhup, leukhup, leukhup, leukhüp*« je ob prepevanju moralo sprožiti huronski smeh. Zavezujoča uporniška gesla kmetov so skoraj gotovo ostanek neznane slovenske uporniške pesmi. Čeprav je uporniško vrenje na Slovenskem trajalo vse od druge polovice 15. in do prve polovice 18. stoletja, se do danes ni ohranila nobena uporniška pesem. Zahteva kmetov po stari pravdi pa ni bila zgolj materialna zahteva po starih urbarialnih dajatvah, ampak najprej zahteva po vzpostavitvi pravičnosti znotraj obstoječega reda, družbene ureditve treh stanov sveta, *triplex status mundi*.

Vsebinsko je pesem razdeljena na dva dela. Prve tri kitice govorijo o uporniškem vrenju, širjenju kmečkega nemira in hitrem zbiranju upornikov, ki so sklenili napasti gradove in trge. Opisana sta odziv plemstva na uporniško gibanje in njihova pripravljenost na spopad s »kmečko trumo«. Zatam govori o zvijačnosti in objestnosti kmetov, ki je bila uperjena tudi proti duhovščini. V drugem in osrednjem delu pesmi pa so opisani napad kmečke vojske, potek bitke pri Celju in naposled poraz puntarjev. Skozi celotno pesem so poudarjene negativne lastnosti kmeta, kot so maščevalnost, pohlepnost, objestnost, zvijačnost in hinavščina, ki so bile v tem času značilne pri upodobitvah kmečkega stanu, še posebej pa so takšne oznake tipično poudarjale besedila, ki so nastajala ob kmečkih uporih.

Lucija Pečnik

Literatura

- Gspan, Alfonz, Ein Lied wider die slowenischen Bauernrebelln aus dem Jahre 1515, *Studia Slovenica Monacensia – In honorem Antonii Slodnjak septuagenarii*, ur. Hans-Joachim Kissling (München 1969) 18–28.
- Barbarič, Štefan (ur.), *Kmečki upori v slovenski umetnosti – Zbornik razprav* (Ljubljana 1974).
- Simoniti, Vasko, Hvalnica ali prezir: odnos do kmeta podložnika v zgodnjem novem veku, *Pogledi na tolminski punt in čas ob prelomu stoletja*, ur. Dragica Čeč idr. (Nova Gorica, Ljubljana 2014).
- Hajdinjak, Boris, »Kmetje nimajo nobene pravice do pritožbe«, *Leukhup! Kmečko uporništvo v obdobju predmoderne – Zgodovina, vzporednice, reprezentacije*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana, Brežice 2017) 33–76.
- Jerše, Sašo, Et tu labora! Et ora! – Kmet in upornik v svetem redu sveta in onkraj njega, *Leukhup! Kmečko uporništvo v obdobju predmoderne – Zgodovina, vzporednice, reprezentacije*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana, Brežice 2017) 11–21.
- Colner, Miha, Mladen Bačić (ur.), *Upor 1573–2023 – Razstava ikoničnih umetniških del na temo velikega kmečkega upora 1573*, Galerija Božidar Jakac, katalog razstave (Kostanjevica na Krki 2023).

III.

**ITINERARIUM[,] Wegrayß Kü. May.
potschafft / gen Constantinopel / zu dem
Türkischen Kayser Soleyman. Anno XXX.**

[Potovanje poslanstva ogrskega kralja Ferdinanda I.
v Konstantinopel v zapisu Benedikta Kuripečiča]

Avtor: Benedikt Kuripečič

Kraj: s. l. [Augsburg, tiskarna Heinricha Staynerja]

Datum: 1531

Hramba: NUK, R 97992

ITINERARIUM
Wegrayß Kü. May. pot-
schafft/gen Constantinopel/zü dem
Türkischen Kayser Soleyman. Anno rrr.

M. D. XXXI.

mals wider haim mit güttem frid gezogen.

Am Montag den vñ. Nouembris etwo vmb die
xi. xz. hat der Türckisch Keyser vil Mannhaffter
Türckenn vñnd Türckisch Herren vmb die Her-
ren geschickt/die sich dann in jr gulden stuck daps-
fer vñd schön angelegt/vñd zñ dem Keyser gerittē
wir fein zñ fñß gangen.

Vñd als wir für sant Sophia kirchenn auff der
lincken hand ligent kamen/ alda von stundan in ey-
nen des Keyfers weyten hoff gezogen/vñd kom-
men / alldo der Türckischen Herren knecht mit den
pferden / die sie gen hoff reyten gehalten / der ein
grosse anzal gewesen/vñd mitten in berürten hoff
sein zwen Elephanten gestanden/darauff zwen ge-
essen/die sie regiert haben.

Nach dem wir aber zñ dem andern thor kamen
haben die Herren von den pferden absteen müssen
vñd zñfñß vber einen andern schönen hoff gangen
darinn sein zñ Kings vmb an den vier ortenn des
hoffs des Türckischen Keyfers hoffgesind inn die
drey tausent mannen/als ich vñnd wir all geschätzt
haben an einem yeden ort ein besondere Manier ge-
standen.

Erstlich die in den weyssen pündten/die sie Tū-
ban nennen ein grosse anzal.

Darnach in den weyssen gespyzten hütten dye
sie Sallakinennen/vñd allwegen am nechsten bey
dem Keyser reyten vñd geen/auch ein grosse mēg

Nachmals die in dē gulde Sackollē auch fast vil

G iij Zñm

Zum letstenn die Janitscher mit den weysseu
Sarkolle/ die sie ackburgk nennen/ auch vil.

Doch sein der selben Türcken yeder menner sonß
hauptleut vnd die ansehenlich seind vil in guldin sa
metten vnd seyden stucken gekleydt/ all zu forderst
gestandē/ gegen denen sich die Herren genaygt/vñ
inen reuerenz bewysen/ Dagegē sie gleicher weysß
gethon.

Auch in mitten des hoffs sein zehen lewen vnd
zwen Leoparden an kettin gehefft gestanden / dye
grausamlich geschryen haben/vñnd für die sein die
Herren in ein schön zymmer zu den vier oberstenn
Wascha/Nemlich für dē Imbrian/Cassum/Aiaz
vnd Behadum gangen/vnd etwo ein stund bey inē
beliben.

Nachmals haben die vier Wascha die Herin für
den Keyser Soleyman vber den hoff geführt / vnd
Herz Joseph zum ersten / Nachmals Herr Nicolaus
ime die hand gekußt / vnd bey ime eingüte weil ge-
wesen / Aber das ander gesynd hernor auff einem
thor beliben.

Nachmals

Nachmals seind die herren von dem Kaiser abgescheiden/vnd wider in die herberg gezogen/alda ein grosse anzal vnd menig der Türcken / die herren belaitet/vnd mit vns gangen.

Am Mitwochen ix. Nouembris/hat der Türckische Kaiser/ den herren ein vast schöne herliche ehrung in vnser herberg geschickt.

Am Sonntag xij. Nouembris/ seind die herren aber für den Imbrian Wascha geritten/vnd in drey stund bey yhm beliben / darnach wider in die herberg gezogen.

Am Montag den xiiij. Nouembris/seind die herren in yren gulden stucken vñ röcken/vñ wir auch so vnns der Kaiser vereeret hat/ etwan vmb acht vñ nach 8 Türckē alten gebrauch/für dē Kaiser geritē/vnd hinein gezogen in aller gestalt wie heut acht tag/on allain das bey den Elephanten/ ein schöns hochs vierfüßigs thyer gewöt Suruoya/gstandē

Vnd die herren seind hinein gangen für die vier Wascha/in das vorig zimmer/Wir aber seind vorren an einem andern ort vñ dter dem dach beliben/ an der lincken hand gessen.

Allda vber ein klaine weil in die lxxij. essen inn der herren zimmer eingetragen worden/ aber vngefarlich nur xx. für die herren gesetzt.

Vns aber seind fürgesetzt worden xxxv. essen / alweg sibne vnser zwaien odder dreien/ habenn alda mit frölichait/doch sitlich geessen/aber nur ein mal ist vns ein güt köstlich süß gekochts tranck gereicht worden.

Item

Item die iij. Wascha/Imbrian/Cassum/Aiaz/
Bechadun/vnd die zwen herin / haben auff einem
silberen tisch gessen.

Auff dem vndern tisch zwen obrist priester/ Am
dritten des Kaisers obrister Canzler.

Am vierten des Kaisers drey kamer rätthe.

Nach dem essen haben die vier Wascha aber die
herin für den Kaiser in sein erst Caim geführt/alda
yhm aber die hand geküßt/ vnd seind etwo ein hal
be stund bey yhm beliben/vnnd nachmals heraus
wider kommen/auf die Ros gessen/ vnd allerlay
Türcken in den weissen pündten/guldin sackholle/
in die tausent vñ noch mer Türcken/ zü ros vnd zü
füß/gar erbarlich vns bis in vnser herberg belait.

Item an disem tag seind vast vil mer Türcken in
dem hoff gewesen/Nemlich wie wirs geschezt vñ
geacht haben/in die vier tausent/allerlay Türcken
ros. Decembris finitum in nocte Constantinopo
li in carcere meo Augusto.

Am Pfingstag xxij. Decembris / seind wir mitt
grossen freuden/vonn Constantinopel gezogen/
zum ander Czeमेге/alda beliben.

Am freitag den xxij. Decembris/vonn andern
Czeбмеге wol frū ein gute stūd vor tags / vber
ein prugken gezogen/zum ersten Czeбмеге/Nach
mals bey dem Margetten kommen gen Silibri/
in einem Türckischen Mezit gelegen.

Am Sambstag den xxiiij. Decembris / von Sil
libri

Transkripcija odlomka

[...] Am Montag den VII. Novembris etwo umb die XI. ur hat der türkisch keyser vil manhafter Türcken und türkisch heren umb die herren geschickt / die sich dann in ir gulden stuck dapfer und schön angelegt / und zu dem keyser geritten wir sein zu fuß gangen.

Und als wir für Sant Sophia kirchen auf der lincken hand ligent kamen / alda von stundan in eynen des keyzers weyten hof gezogen / und kommen / alldo der türkischen herren knecht mit den pferden / die sie gen hof reyten gehalten / der ein grosse anzal gewesen / und mitten in berürten hof sein zwen elephanten gestanden / darauff zwen gesessen / die sie regiert haben.

Nach dem wir aber zu dem andern thor kamen, haben die herren von den pferden abstecken müssen und zu fuß über einen andern schönen hof gangen darin sein zu rings umb an der vier orten des hofs des türkischen keyzers hofgesind in die drey tausent mannen / als ich und wir all geschätzt haben an einem yeden ort ein besondere manier gestanden.

Erstlich die in den weyssen pündten / die sie turban nennen ein grosse anzal.

Darnach in den weyssen gespytzten hüten dye sie sallaki nennen / und allwegen am nechsten bey dem keyser reyten und geen / auch ein grosse meng.

Nachmals die in den gulden sarckollen auch fast vil.

Zum letsten die janistcher mit dem weyssen sarkollen / die sie ackburgk nennen / auch vil.

Doch sein derselben Türcken yeder menner sonder hauptleut und die ansehenlich seind vil in guld, in sameten und seyden stucken gekleydt / all zu forderst gestanden / gegen denen sich die herren genaygt / und inen reverentz bewysen / dagegen sie gleicher weyß gethon.

Auch in mitten des hofs sein zehen lewen und zwen leoparden an kettin gehefft gestanden / dye grausamlich geschryen haben / und für die sein die herren in ein schön zymmer zu den vier obersten wascha / nemlich für den Imbrian / Cassum / Aiatz und Behadum gangen/ und etwo ein stund bey inen beliben.

Nachmals haben die vier wascha die herrn für den keyser Soleyman über den hof geführt / und herr Joseph zum ersten / nachmals herr Niclaß ime die hand gekußt / und bey ime ein gute weil gewesen / Aber das ander gesynd hervor auf einem thor belieben.

Nachmals seind die herrn von dem Kaiser abgeschaiden / und wider in die herberg gezogen, alda ein grosse anzal und menig der Türcken / die herrn belaitet / und mit uns gangen. [...]

Komentar

Po bitki pri Mohaču leta 1526, v kateri je umrl ogrski kralj Ludvik II. Jagelonski (1506–1526), sta se za njegovo krono potegovala avstrijski nadvojvoda Ferdinand Habsburški (1526/27–1564) in transilvanski vojvoda Ivan Zapolja (1487–1540). Ferdinand je v poskusu legitimiranja svojih zahtev po kroni sv. Štefana okrepil diplomatske odnose z osmanskim cesarstvom in na sultanov dvor leta 1528 poslal diplomatsko misijo, ki sta jo vodila ogrski plemič Ivan Habardanec († 1530) in kranjski plemič Žiga Višnjegorski. Naslednje leto je bil v Konstantinopel poslan hrvaški plemič Nikolaj Jurišić († 1543), ki pa je zaradi osmanske ofenzive prišel le do Kamengrada. Leta 1530 je dobil še eno priložnost, ko mu je bila skupaj s kranjskim plemičem Jožefom Lambergom (1489–1554) zaupana nova diplomatska misija.

Ker se je Lambergu zdelo lastno znanje slovenskega jezika za obisk sultanovega dvora nezadostno, Jurišič pa ni znal nemško, sta v Ljubljani za tolmača najela tamkajšnjega notarja Benedikta Kuripečiča. Ta je na poti od Ljubljane do Konstantinopla, ki je trajala osem tednov, skrbno pisal dnevnik, na podlagi katerega je bil leta 1531 objavljen potopis v dveh različnih tiskanih verzijah. V lasti družine Lamberg se je ohranila tudi rokopisna verzija, ki je bila objavljena leta 1910.

Potopis velja za enega prvih opisov celinskega Balkana, humanistično izobraženi Kuripečič pa je v njem zapisal tudi mnoge kulturne zanimivosti. Njegova občutja lahko še bolje zaznamo v spisu *EIN DISPUTATION oder Gesprach zwayer Stalbuben*, tj. Disputacija ali pogovor med dvema konjskima hlapcema, ki je izšel v tisku istega leta kot ITINERARIUM.

Izbrani odlomek opisuje vrhunec poslanstva, avdienco pri sultanu Sulejmanu (1520–1566). Na dvoru je poslance pričakalo tri tisoč dvorjanov v praznjih oblačilih seveda turške noše, velik vtis so pustile živali, slona, levi in leoparda, videli so tudi žirafa. A diplomatskih uspehov misija ni prinesla, 22. decembra so se odposlanci »z velikim veseljem« odpravili proti domu. Jožef Lamberg se je leta 1532 še enkrat podal v Konstantinopel, skupaj z grofom Lenartom Nogarolo, čigar svakinja je bila Jurišičeva druga žena.

Eden od Lambergovih služabnikov je po vrnitvi izdal potopis, ki so ga napačno pripisovali Kuripečiču. Iz tega izvemo, da se je poslanstvo ob povratku ustavilo pred obleganim mestom Kisege, ki ga je pred osmanskimi četami branil ravno Jurišič. Ta je za svojo hrabrost prejel baronski naziv, v letu 1538, ko se je odpravil na svojo tretjo misijo v Konstantinopel, pa mu je bil poverjen tudi položaj kranjskega deželnega glavarja. Po njegovem odstopu zaradi bolezni ga je tam nasledil prav Lamberg, ki je medtem naredil kariero na kraljevem dvoru, že prej pa sta mu bila na podlagi zaslug in prestane nevarnosti v povezavi z diplomatskima misijama podeljena v zastavo mitnica na Vrhniki in gospostvo Ribnica.

Manj znana je usoda Kuripečiča, za katerega vemo le, da je bil še leta 1536 notar v Ljubljani.

Luka Dremelj

Objava

Kuripešič, Benedikt, *Itinerarium oder Wegraysß Königlich Mayestät potschafft gen Constantinopel zudem Türckischen Keiser Soleyman. Anno 1530*. (Klagenfurt 1997).

Viri in literatura

Gévay von, Anton, *Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1530* (Wien 1838).

Weiss, Peter, Balkanski polotok, Turčija in Evropa leta 1531 pri potopiscu Benediktu Kuripečiču, *Historični seminar 3 – Zbornik predavanj 1998–2000* (Ljubljana 2000) 175–185.

Delfiner, Henry, Nikolaus Jurischitz, 1490–1543 – Soldier-Diplomat, *East European Quarterly* 28 (1994) 1–47.

IV.

***Rerum Moscoviticarum Commentarii
Sigismundi Liberi Baronis in Herberstain***

[*Moskovski zapiski Žige Herbersteina*]

Avtor: Žiga Herberstein

Kraj: Basel [tiskarna Ioannesa Oporinusa]

Datum: 1556

Hramba: NUK, R 6927

RERVM MOSCOVITI-
carum Commentarij Sigismundi
Liberi Baronis in Herberstain,
Neyperg, & Guettenhag:

R V S S I A E, & quæ nunc eius metropolis est, Mo-
scouia, breuissima descriptio.

Chorographia deniq; totius imperij Moscici, & uicino-
rum quorundam mentio.

De religione quoq; uaria inserta sunt, & quæ nostra cum re-
ligione non conueniunt.

Quis deniq; modus excipiendi & tractandi Orato-
res, disseritur.

Itineraria quoq; duo in Moscouiam, sunt adiuncta.

*Ad hæc, non solum nouæ aliquot Tabulæ, sed multa etiam alia nunc demum ab
ipso autore adiecta sunt: quæ, si cui cum prima editione conferre li-
beat, facile deprehendet.*

Cum Cæs. & Regiæ Maiest. gratia & priuilegio
ad decennium.

BASILEAE, PER IOAN-
nem Oporinum.

AD LECTOREM.

OSCOVIAM mihi descripturo, quæ Russiæ caput est, suamq; ditionem per Scythiam longè lateq; extendit, pernecessarium erit, eadè Lector, multas in hoc opere Septentrionis partis attingere, quæ non solum priscis, sed etiam nostræ ætatis authoribus non satis cognitæ fuerunt: quo fiet, ut nonnunquam ab eorum scriptis dissentire cogar. Ne cui tamen uel suspecta, uel arrogans uideatur mea, in hac re sententia, equidem fateor me non semel, sed iterum, dum diu MAXIMILIANI Imperatoris, ac eius nepotis Rom. Regis Domini FERDINANDI legationibus fungerer, Moscoviam, tanquam in re præsentis (ut dici solet) uidisse ac perlustrasse: maiorem tamen partem ex eius loci hominibus, tum peritis, tum fide dignis cognouisse: nec unius alterius uel relatu fuisse contentum, sed multorum constantibus sententijs fretum, ac etiam Slauonicæ linguæ (quæ cum Rhutenica & Moscovitica eadem est) cognitione beneficioq; adiutum, hæc non solum ut auritum, sed etiam oculatum testem, non fucato orationis genere, sed aperto & facili perscripsisse, ac posteritatis memoriæ prodidisse.

Cæterum, quemadmodum qualibet natio suum quendam pronunciandi morem habet: ita & Rhuteni facere, literasq; suas uariè connexas, coniunctas uel, nobis inusitata quadam ratione proferre solent: adeò ut, qui eorum pronunciationem non singulari diligentia obseruauerit, is neq; sciscitari quicquam commodè, neque cognoscere certi aliquid ab illis poterit. Equidem in Russiæ descriptione, cum Rhutenicis uocabulis in rerum, locorum, ac fluuiorum appellatione non temerè usus sim, uolui iam inde ab initio literarum quarundam connexionem ac uim paucis ostendere: qua animaduersa, Lector pleraque facilius cognoscere, & aliquando plura fortasse inquirere poterit.

Basilii, etsi Rhuteni per Vu consonantem scribant & proferant, cum tamen apud nos inoleuerit per B scribi & proferri, non uidebatur mihi per Vu scribendum.

C aspirationi præposita, non per Ci, uel schi, ut pleraq; nationes solent, sed per Khi, Germanorum quodammodo more, est exprimenda: ut in dictione Chioouia, Chan, Chlinoua, Chlopigrod, &c.

Præposita uerò Z duplex, sonoriùs aliquanto proferenda: ut Czeremiss, Czerinigo, Czilma, Czunkas, &c.

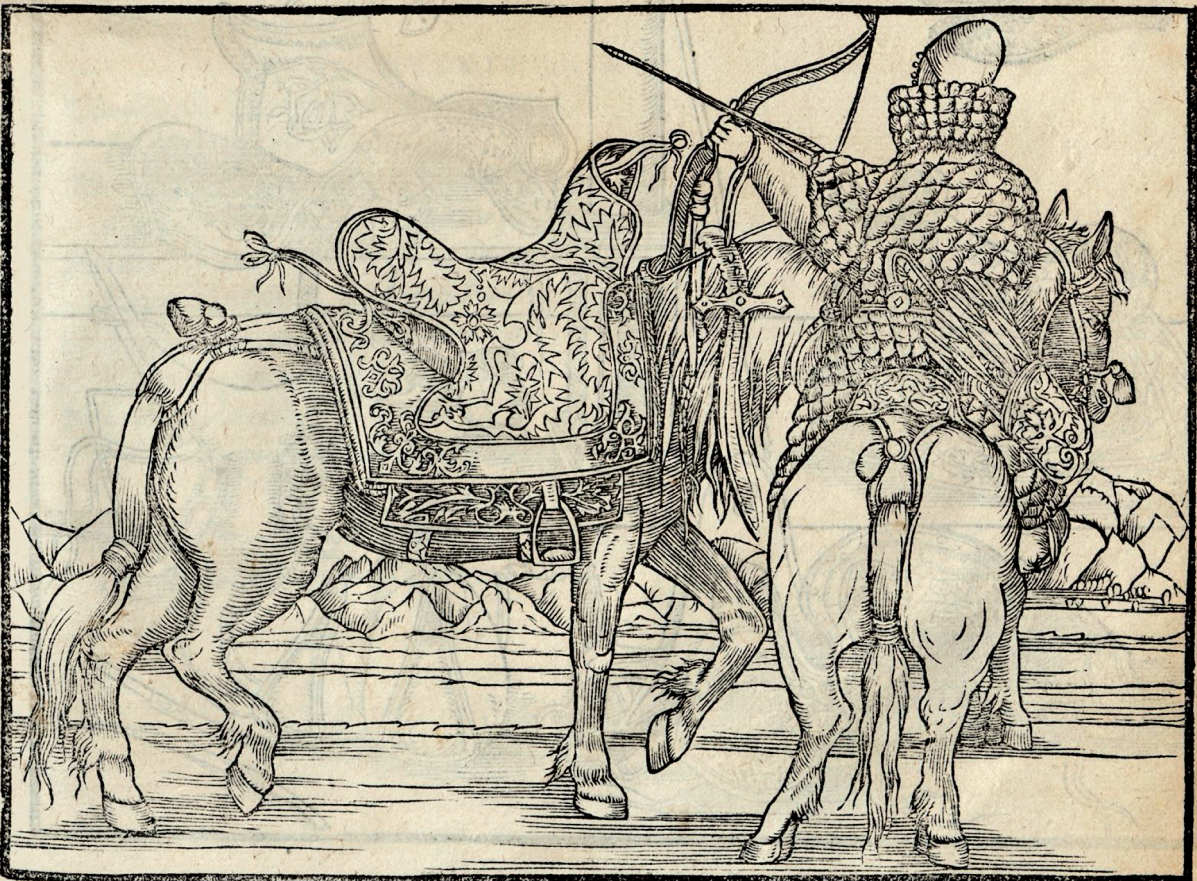
G Rhuteni, præter aliorum Slauorum morem, per h aspirationem, Bohemico propemodum more proferunt. ut cum Iugra, Vuolga scribunt: Iuhra, Vuolha pronunciant.

I litera ut plurimum uim consonantis obtinet: ut in Iausa, Iaroslavu, Iamma, Ieropolchus, &c.

Th ferè per ph proferunt: ita Theodorum ipsi Pheodorum, seu Feodorum appellant.

V quando uim consonantis habet, eiusdem loco Vu litera, quam Germani per duplex b, sc. w exprimunt, posui: ut in Vuolodimeria, Vuorothin, Vuedrasch, Vuiesma, Vuladislaus. Eadem uerò in medio uel fine dictionis posita, uim seu sonum obtinet literæ Græcæ phi, quæ est nobis ph, ut Ozakovu, Rostovu, Asovu, Ovuka. Diligenter igitur obseruabit Lector huius literæ uim, ne una & eadem dictione deprauatè prolata, diuersas res interrogasse, intellexisse uel uideatur.

Præterea in Rhutenorum Annalibus, origine, rebusq; gestis uertendis, non eo, quo nos, sed quo ipsi utuntur, annorum numero usi sumus: ne, dum ab ipsorum scriptis discreparemus, correctores uerius quam fidi interpretes uideremur.

Transkripcija odlomka

Moscoviam mihi descripturo, quae Russiae caput est, suamque ditionem per Scythiam longe lateque extendit, per necessarium erit, candide lector, multas in hoc opere Septentrionis parteis attingere, quae non solum priscis, sed etiam nostrae aetatis authoribus non satis cognitae fuerunt: quo fiet, ut nonnunquam ab eorum scriptis dissentire cogar. Ne cui tamen vel suspecta, vel arrogans videatur mea, in hac re sententia, equide fateor me non semel, sed iterum, dum divi MAXIMILIANI Imperatoris, ac eius nepotis Romanourum Regis Domini FERDINANDI legationibus fungerer, Moscoviam tanquam in re praesenti (ut dici solet) vidisse ac perlustrasse: maiorem tamen partem ex eius loci hominibus, tum peritis, tum fide dignis cognovisse: nec unius alterius ve[1] relatu fuisse contentum, sed multorum constantibus sententiis fretum, ac etiam Slavonicae linguae (que cum Rhutenica & Moscovitica eadem est) cognitione beneficioque adiutum, haec non solum ut auritum, sed etiam oculatum testem, non fucato orationis genere, sed aperto & facili perscripsisse ac posteritatis memoriae prodidisse.

Komentar

Moskovski zapiski oziroma *Rerum Moscoviticarum Comentarii*, delo diplomata in zgodovinarja Žige Herbersteina (1486–1566), predstavljajo enega izmed najimenitnejših virov za Rusijo oziroma Moskovsko kneževino v 15. in 16. stoletju. Herberstein je bil zaradi zaslug v habsburško-beneški vojni 1508–1514 povišan v viteški stan in dobil položaj dvornega svetnika v službi cesarja Maksimiljana (1486–1519). V glavnem je deloval kot cesarski diplomat. Leta 1516 je potoval k danskemu kralju Kristjanu, poljskemu kralju Sigismundu, volilnim knezom in še v Švico. Za delo pa sta relevantni njegovi diplomatski odpravi v Rusijo k moskovskemu velikemu knezu Vasiliju III. Ivanoviču (1505–1533). Njegovo prvo potovanje v Moskovsko veliko kneževino se je začelo novembra 1516 in je trajalo skoraj sedemnajst mesecev, torej do leta 1518. Namen te in naslednje odprave je bil umiriti odnose med Moskovsko in Litovsko kneževino, a prva odprava je bila pri tem neuspešna. Med odpravama je Herberstein deloval na Ogrskem in se je kot zastopnik nižjeavstrijskih stanov leta 1519, ko je Maksimiljan umrl, odpravil na dvor kralja in bodočega cesarja Karla V. (1519–1556). V naslednjih letih se je udeležil raznih kongresov in zborov, med drugim zbora v Wormsu leta 1521, kjer je bil prisoten tudi Martin Luther (1483–1546). Njegovo drugo potovanje na Poljsko in v Rusijo se je začelo leta 1526 in je trajalo dvaindvajset mesecev ter je bilo uspešno pri gojenju dobrih odnosov med poljskim kraljem, ki je bil tudi litovski veliki knez, in moskovskim velikim knezom.

Herbersteinove izkušnje na teh dveh odpravah so bile podlaga za stvaritev Moskovskih zapisov. Njegovo delo vsebuje enciklopedični pregled moskovske družbe in kulture. Najprej govori o sami pisavi, torej cirilici, in o slovanskem jeziku. Sledi pregled ruske zgodovine, v katerem je črpal iz ruskih letopisov in kronik. Nekaj besed posveča tradicijam okoli moskovskega velikega kneza, predvsem ustoličevanju in vzgoji. Veliko poglavij je namenjenih ruski pravoslavni veri, njihovim obredom, načinu bogoslužja in praznikom. Poleg tega Herberstein opisuje tudi rusko gospodarstvo in trgovino. Delo vsebuje zemljepis Moskve in pokrajin, ki so podložne moskovskemu ve-

likemu knezu. Zadnja poglavja so namenjena samemu potopisu, v katerem poleg Rusije opisuje tudi druge pokrajine, skozi katere je potoval, tj. Litvo, Livonijo, Švedsko, dežele Tatarov, in vmes opisuje tudi Poljsko, ki sicer nima svojega poglavja.

V nagovoru Herberstein najprej napoveduje, o čem bo govoril, torej o ruskih deželah. Skozi delo uporablja imena *Ruthenia*, *Russia*, in *Moscovia* izmenljivo. Vse te besede se nanašajo na Moskovsko veliko kneževino, ki si je v 15. in 16. stoletju podredila preostale ruske kneževine, vključno z Novgorodom, ki je bil dolgo časa njen glavni nasprotnik na območju. *Ruthenia* in *Russia* sta se v latinščini že od 12. stoletja uporabljali za imenovanje ruskega prostora, toda z nastopom moskovskih velikih knezov kot »knezov vseh Rusov« v 15. stoletju je začela s časom prevladovati raba imen *Russia* ali *Moscovia*. Kot tudi Herberstein omenja, se je Rusija v njegovem času začela širiti po »skitskih deželah« oziroma po deželah tatarskih kaganatov proti jugu. Herberstein nato omenja relativno nepoznavanje ruskega prostora, ko pravi, da je avtorjem z njegovega prostora to področje slabo poznano in da se s tistim, kar je zapisano, pogosto ne more strinjati. Zaradi svojega znanja »slovanskega jezika« je bil zmožen sporazumevanja z lokalnim prebivalstvom in je tako lahko zbral veliko podatkov. Njegov status diplomata je odpiral vrata, ki so bila mnogim zaprta. Pravi, da je poleg lokalnih ljudi izpraševal tudi izobražence in zaupanja vredne ljudi. Črpal je tudi iz moskovskega zgodovinopisja. Omenja še, da je vedno iskal več pričevanj, da bi potrdil njihovo verodostojnost. Prav Herbersteinov dostop in njegova kritična narava sta Moskovske zapiske postavila kot glavni vir za Moskovsko kneževino v 16. stoletju.

Nekaj besed je treba posvetiti tudi številnim izdajam, ki so izšle še v času Herbersteinovega življenja. Prva izdaja Herbersteinovega dela je izšla leta 1549 na Dunaju v latinskem jeziku. Že naslednje leto je v Benetkah izšel Pedrazzanov italijanski prevod. Ker je bila prva latinska izdaja pomanjkljiva, je izšla nova izdaja s popravki v Baslu leta 1551. Za to izdajo so bili bakrorezi iz izvirnika pretvorjeni v lesoreze, saj je to znižalo stroške. Izdaja, ki je uporabljena za transkripcijo, je izšla leta 1556, prav tako v Baslu. Za to izdajo bi lahko rekli, da je izpopolnjena, saj vsebuje dodatne lesoreze. Med drugimi je ta izdaja hranjena tudi v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Sočasno je izšla še ena latinska izdaja v Antwerpnu, ki pa je bolj suhoparna, saj razen Herbersteinovega grba na naslovnici ne vsebuje slik. V Sloveniji je hranjena v Knjižnici Ivana Potrča na Ptuju. Prvi nemški prevod z naslovom *Moscouia der Hauptstat in Reissen*, ki je v glavnem avtorski prevod, je izšel leta 1557. V nemških izdajah je prisotnih več lesorezov, ki jih v latinskih izdajah ni.

Moskovske zapiske je v slovenščino leta 1951 prevedel in z opombami opremil Ludvik Modest Golia. Leta 2001 je delo ponovno izdala Slovenska matica, opremljeno s spremno besedo Vaska Simonitija.

Klemen Bergant

Objava

Herberstein, Žiga, *Rerum Moscouiticarum Commentarij Sigismundi Liberi Baronis in Herberstein, Neyperg, & Guettenhag* (Basel 1556), <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DO-C-NYO4X4JL> (8. september 2023).

Literatura

Herberstein, Žiga, *Moskovski zapiski* (Ljubljana 2001).

Horoškevič, Anna (ur.), *Žiga Herberstein (1486–1566) – Potomec znamenitega rodu iz slovenske Karantanije, vojščak, državnik, diplomat in mirotvorec v Moskovskih zapiskih odkril Rusijo v Evropi* (Bilje 2001).

V.

***Ich, des allerdurchleuchtigsten
großmächtigsten fursten und herrn***

[Prisega kranjskega deželnega glavarja
Janeza Welzerja]

Avtor: Janez Welzer zu Spiegelfeld

Kraj: s. l. [Ljubljana]

Datum: s. d. [1556]

Hramba: ARS, SI AS 2/I, šk. 564, fasc. 316, ovoj 10, s. d.

Ich des allerdurchleuchtigsten Großmarckthigsten
 fürsten und Herrn, Herrn Ferdinanden Königs
 zu Burgund und Böhmen, Königs von Ungarn
 zu Österreich, unser aller gnädigsten Herrn
 Rats und Landt Haubtmann zu Crain, Hanns
 Wellzer zu Sprinckfeldt Vize. Geben zu
 Gatz dem allmechtigsten Gott mit unsern lieblichen
 aufgerichtetem Dyt, ein Ersam Landtschafft zu
 Crain, der Windischbannarts, Wething, Hyster,
 vorts und Carst, von allen Ständen, auch
 sonder Personen, welche denselben fürsten,
 thum und Reichthum verliert, und vider,
 werffen, und sonder freigaiten, die einer
 Ersamen Landtschafft freigaiten nit zuwider
 haben, und wenigliches, bey allen Tzen Kersten,
 Gilden Gellen, Landts Handtspren, freigaiten,
 yronenheiten, allen Boerthannen und vort,
 nussigen gebreuchen, als Landt Haubtmann
 zu Crain bis auf die Vorn: Khin. Dyt, als Herr
 und Landt fürsten, Handhaben, schützen
 und sehermben, als vil wir möglich ist, da
 wider niemant nit dringen noch bestwären,
 auch der yemandt andern Zuthun gestatten,
 und einem yeden Boer und Widors standt ein
 gleiches götliches Recht erzeigen lassen, kein
 freundschaft, Feindschaft, dyet noch gaab
 aufsetzen, der dinsts mits selbst oder ander wir

der menschen dyn erdenndten may, zuinnen oder
namen lassen, auch thainer sondern fartheg
zum Berichst anhang oder zufall zum vrlu zu
suchen oder zuinachen, und thainer fartheg
zuinachen, oder warnen, was zum kate schlozen
gehandelt wirdt, oder solche handlung vor oder
nach der vrlu zuinoffnen, oder anzuzeigen, auch
die handt aus manning genachlicher wass^{er} auf
zuhalten und zum die leuny zu ziehen, tranktes
und ongenade, Als Ich das am Fünften tag
verantworten will, Das helff mir Gots und
all heyligen/

Verbang Druffen
Es seyburg ff dia

Rambergheim Drang
Landverleugst m (Cain)

Wolff .l. b. Druffen

Ruffen ff 1817
Hofmeister Druffen

Cosmigo Ruffen

Transkripcija odlomka

Ich des allerdurchleuchtigsten großmächtigsten fürsten und herrn, herrn Ferdinanden, rhömischen zu Hungern und Behaim etc. khünigs, erzherzogen zu Osterreich etc. meines allergenadigsten herrn rath und landtschaubtman in Crain, Hans Welzer zu Spiegelfeldt ritter, schwere zu Gott den allmächtigen hiemit meinen leiblichen aufgereckhten ayd, ain ersame landtschaft in Crain, der Windischenmarch, Metling, Yssterreich und Carst, von allen ständen, auch sonder personen, welche demselben fürstenthumb und gerichtsstab verleibt, und underworfen, und sonder freyhaiten, die ainer ersamen landtschaft freyhaiten nit zuwider haben, und meniglich, bey allen iren rechten, gulden büllen, lands handvesten, freyhaiten, gewonhaiten, alten herkhommen und rechtmessigen gebreüchen, als landtschaubtman in Crain bis auf Romischen Khüniglichen Mayestät etc. als herrn und landsfürsten, handhaben, schützen und schermben, als vil mir möglich ist, dawider niemandt nit dringen noch beschwären, auch des yemandts anderm zu thuen gestatten, und ainem yeden hohs und niderts standts ain gleichs Götlichs recht ergehen lassen, khain freundschaft, veindschaft, müet noch gab ansehen, oder durch mich selbs oder ander wie des menschen syn erdenckhen mag, zu nemen oder nemen lassen. Auch khainer sondern parthey in gericht anhang oder zuefäll in urtln zu suechen oder zu machen, und khainer parthey zu rathen, oder warnen, was in rathschlegen gehandelt wirdt, oder solche handlung vor oder nach der urtl zu eröffnen, oder an zu zaigen, auch die händl aus mainung gevarlicher weiß nicht auf zu halten und in die leng zu ziehen, treulich und ongevarde, als ich das am iüngsten tag verantworten will, das helf mir Gott und all heyligen.

Urbanus bischove zu Laybach

J[acob von] Lamberg zum Stain etc. landverweser in Crain

Wolf E[ngelbert] v[on] Aürsperg

Anthoni freyherr von Thurn

H[ans] Jo[seph] freyherr zu Egkh

Cosimus Rauber

Komentar

Na prostoru Notranje Avstrije pod Habsburžani se je deželni glavar vzpostavil kot stalni namestnik deželnega kneza, bil je najvišji organ deželne uprave, poveljnik deželne vojske in predsednik deželne veče. Razglašal je razsodbe, odredil kazni, posredoval v sporih, skupaj z deželnim vicedomom in deželnimi prejemniki je skrbel za pobiranje davkov, na deželnem zboru je zastopal interese deželnega kneza, v njegovem imenu je branil interese samostanov in drugih cerkvenih institucij. Na Kranjskem je do sredine 17. stoletja stoloval na ljubljanskem gradu. Njegovo imenovanje je bilo v izključni pristojnost deželnega kneza, mandat pa se je prekinil z odstavitvijo, odstopom ali smrtjo. V primeru smrti deželnega kneza je bilo treba mandat obnoviti.

Ob koncu 15. stoletja je dobil položaj vedno bolj oprijemljive pristojnosti. Še pred uradnim začetkom deželnega zbora se je deželni glavar s pomočjo deželnoknežjih komisarjev, če ni bil sam eden izmed njih, seznanil z instrukcijo deželnega kneza, saj je moral na zboru zagovarjati

vladarjeve zahteve. Ker je bil glavar od druge polovice 15. stoletja vedno tudi kranjski deželan, je z deželnoknežjimi zahtevami pogosto že prej seznanil stanovske kolege. Ti so imeli tako več časa za pripravo stališč, deželnozborska procedura pa je na ta način potekala hitreje. Glavar je večkrat sam sodeloval pri pripravi stanovskega odgovora, tako da je na deželnih zborih zastopal tako deželnoknežje kot stanovske interese. Pozneje je predsedoval tudi stanovskemu odboru. Glavarjeve pravice in zadolžitve je opredeljevala deželnoknežja listina o imenovanju.

Septembra 1556 je bil na izpraznjeno mesto, februarja 1554 umrlega Jožefa Lamberga, imenovan Janez Welzer († 1558). Deželni knez Ferdinand I. (1522–1564), od leta 1531 tudi nemški kralj, ga je izbral na podlagi izkazane, kot pravi listina, »častivrednosti, poštenosti, dobrega starega plemiškega porekla, navad, kreposti, razumnosti, kot tudi prijetnega, koristnega, zvestega in marljivega služenja, ki ga je dolgo let pokorno in ustrežljivo opravljal na kraljevem dvoru in pri kralju samem, v vojnah proti sovražnikom in nasprotnikom ter pri pomembnih in tajnih zadevah«. Čeprav bi se zdelo, da gre za standardno formulacijo, lahko iz drugih virov ugotovimo, da je šlo za dejanske osebne zasluge.

V svoji prisegi je Welzer deželnim stanovom obljubil spoštovanje deželnega in običajskega prava, zvestobo in podporo deželnemu knezu ter svojo nepristranskost v sodnih zadevah. Stanovi pa so mu morali, na zahtevo vladarja, izkazovati spoštovanje in vso potrebno pokorščino. Kot glavni priči sta se na prisego podpisala ljubljanski škof Urban Textor (ok. 1491–1558) in kranjski deželni upravitelj Jakob Lamberg (ok. 1508–1566), tema pa so sledili še Volf Engelbert Auersperg (ok. 1520–1557), Anton Thurn († 1569), Janez Jožef Egk (1506–1579) in Kozma Ravbar († 1579).

Welzer je posedoval gospostvo Spiegelfeld blizu Brucka na Muri, ki naj bi se nekoč imenovalo Spiegelberg. Po naključju je tako Welzerjev predikat zapisal tudi kranjski polihistor Valvasor, posledično pa se je napaka prenesla v kapelo sv. Jurija na ljubljanskem gradu, ki jo krasijo grbi kranjskih deželnih glavarjev. Iz listine o Welzerjevem imenovanju izvemo, da je bil vrhovni paličar in kuhinjski mojster kralja Ferdinanda.

Kot nakazujejo dokumenti, povezani s to prisego, se je le-ta ohranila, ker je, tedaj že cesar, Ferdinand sredi junija 1558 zahteval njen prepis, morda za zaprisego novega deželnega glavarja. Janez Welzer se že konec aprila 1558 omenja kot rajnki, takrat je cesar ukazal njegovi vdovi, da zapusti in preda ljubljanski grad deželnemu upravitelju Jakobu Lambergu, ki bi z njim razpolagal do določitve novega glavarja. V začetku junija istega leta je bil za glavarja izbran prav Lamberg, uradno je verjetno zaprisegel na dvorni veči 1. avgusta, kjer so ga počastili deželni stanovi.

Luka Dremelj

Viri in literatura

ARS, SI AS 2/I, šk. 564, fasc. 316, ovoj 10.

Nared, Andrej, *Dežela – knez – stanovi* (Ljubljana 2009).

Vilfan, Sergij, *Pravna zgodovina Slovencev* (Ljubljana 1996).

VI.

Tametsi dubitandum non est

[Odlok tridentinskega koncila o sklepanju zakonskih zvez, razglašen na sinodi ljubljanske škofije]

Kraj sinode: Gornji Grad

Datum sinode: 6. februar 1604

Hramba: NŠAL 13, Sinode, šk. 1,

Constitutiones Synodales Oberburgi 1604

1

CONSTITUTIONES

Synodales pro Clero
& Diaconi Labacensi.

Promulgata, ut alias saepius, sic novissimè
in Synodo annua Oberburgi habita
6. Feb. 1604. in festo S.
Doroteae Virginis & Martyris }

6
DECRETVM SACROSANCTI CON-
cilij Tridentini, in quo Matrimonia Clau-
destina omnino prohibentur, et nulla decla-
rantur, et quod Matrimonia, quæ sine præ-
sentia Parochi & duorum uel trium testium
contrahuntur, nihil omnino obligent, pro,
ut in hoc ipso DECRETO, quod
sequitur fusius explicatur.

Ut autem id ipsum Decretum ad omnium
notitiam perueniat, R^{mus} D. D. Thomas, Ep^s
Labacen^s mandat, ut non solum id per
Parochos sapius è suggestu publice,
tur, sed etiam per Tringinta dies
ad Valuas Parochialium Eccle-
siarum affigatur.

Sequitur D E C R E T V M .

Iametsi dubitandum non est, Clandestina Matri-
monia, libero contrahentium consensu facta,
rata

27

I rata et uera esse matrimonia, quamdiu Ecclia ea irrita non fecit; & proinde iure damnandi sint illi, ut eos Sancta Synodus anathemate damnat, qui ea uera, ac rata esse negant; quiq; falso affirmant, matrimonia, à filiis familiâs sine consensu Parentum contracta, irrita eë, & parentes ea rata, uel irrita facere posse: nihilominus Sctâ Dei Ecclia ex iustissimis causis, illa semper detestata est, atq; prohibuit. Verum, cum Sancta Synodus animaduertat, prohibitiones illas propter hominum inobedientiam iam non prodesse; & grauiâ pcta perpendat, quâ ex eisdem clandestinis coniugis dū priore uxore, cum qua clâm contraxerant, relicta, cum alia palâm contrahunt, et cum ea in perpetuo adulterio uiuunt: cui malo cum ab Ecclesia, quâ de occultis non iudicat, succurri non possit, nisi efficacius aliquod remedium adhibeatur: Idcirco sacri Lateranensis Concilij, sub Innocentio III. celebrati, uestigijs inhærendo præcipit, ut imposterum, antequam matrimonium contrahatur, fer à proprio contrahentium Parocho, tribus continuis diebus

licentia, matrimonio coniungere, aut benedicere
ausus fuerit: ipso iure tamdiu suspensus maneat,
quamdiu ab Ordinario eius Parochi, qui matrimonio
interesse debebat, seu à quo benedictio suscipienda
erat, absoluat. Habeat Parochus librum, in quo
coniugum, & testium nomina, diemq; & locum contracti
matrimonij describat, quem diligenter apud se cu-
stodiat. Postremo Sancta Synodus coniuges hor-
tatur, ut antequam contrahant, uel saltim triduo
ante matrimonij consummationem, sua peccata dili-
genter confiteantur, et ad sanctissimum Eucharistia
Sacramentum pie accedant. Si quæ Prouinciæ alijs,
ultra prædictas, laudabilib; consuetudinibus & cere-
monijs hac in re utuntur, eas omnino retineri San-
cta Synodus uehementer optat. Ne uero hæc tam
salubria præcepta quemquam lateant, Ordinarijs oib;
præcipit, ut cum primum poterint, curent hoc decre-
tum populo publicari ac explicari in singulis suarum
diocesum parochialib; Ecclesijs; idq; primo anno
quam sapientissime fiat, deinde uero quoties expedire
uiderint. Decernit insuper, ut huiusmodi decretum
in quacunq;

31

in quacunq̃ Parochia suum robur post triginta dies
habere incipiat, à die prima publicationis, in eadē
parochia facta, numerandos.

Dem Decretum lingua Germa- nica uersum.

Folgt das Reformation's Decret, des Hochheiligen
Ordinirten Concilij, In welchem Sammlunge od
einzelne Rathe ganglich anboten, und für Kraft,
es verordnet worden, und das die Synode, so für
brüder des Pfarrers, und Zehrer od Zehrer Zehrer
besuchen, einseits nicht binden; wie solches in be-
moltens ietzt nachfolgenden Decret, nach verlauff
eigens verordnet und angedruckt wird. Das das
aber oben des Decret manigfaltig besandt, und
niemand anbot, so, als Herr Bischoff zu Long,
bayr. erwölten, das solches nicht allein durch die
Pfarrer zu mehrmals von der Sammel publiciert
und angedruckt, und auch an die Pfarrfir-
chen erweislich tag öffentlich angeschlagen wurde.
Solches Decret lautet auf folgende Art:

Wien 1600

+

Hier soll gar kein Zweifel zu setzen, das die
 gemeinliche und einmüthlich, welche aus
 diesem Angelegenheiten willen von den heiligen
 Personen befohlen und bezeugen worden, kürzlich,
 sie und verordnete Gesandte zu fallen, so lang
 dieselbige die Christliche Kirche nicht einkünftig
 gemacht. In diesem sind zu verdammen billig
 die das Bannschick lassen, und dählich durch
 dinsten, die Excommunication, so da von den heiligen
 und löstern, oft wissen und willen der Eltern
 befohlen, kein Straff haben, und das die Eltern
 dieselbigen allwege straflos od anstrafflos
 machen gönnen. Nichts desto weniger hat die
 heilige Römische Reichs-Kirche aus heucheligen Ursachen, der
 gläubigen Excommunication und einmüthlich al
 lerdings gefastet und geschriben. Dem aber
 als die h. Concilium wahrgenommen, das wegen
 der manchen Angelegenheiten die Verbott nicht sol
 len; auf die großen dierbaren Tünder, die aus
 dem gemeinlichen Excommunicationen geschickten,
 zu gedenken

33

zu gemeinlich geschriben, fürnehmlich oder eines Personens,
so im Land der Exigen herkommens besarren,
in dem sie das recht, nicht anders sie sich heimlich
verfolgt, verlasten, und ansonsten sich nach
mit einer andern öffentlich, verblieben also in
sittsam Ehrung ihr lobulanz. Und von diesem
großen Übel, und ansehnlichen Anseh, die
Ehrliche Gerechtigkeit nicht begreifen mag, als die
von dem herkommen dingen nicht erfüllt, allein
es werde ein scharfere Mittel, und auch ein
fürgerichtet. Infolgen beinlegt die G.
Ordinanz Concilium, nach dem Exempel des
Concilij, des andern Papst Innocentio dem III.
In Rom im Lateran gehalten worden, das für
für den allwegen vor dem Galigen bepflegt, die
Bräutlichen von ihrem eignen Herrschen, an
ihrigen andersfälligen Denken oder Gesetzen,
andern Recht der f. mag öffentlich in der G.
für zu original publiciert und ansehnlich
vallen werden.

die Schlicht, das die vorflayung der Schlicht
wird, wo mit ist, das jeder der die Schlicht
für die Schlicht, und das heilige Sacrament
des Altars heiliglich empfange. Und da
beginnt in dem Eristischen Landen, aber auch
so nach andere löbliche gebräuch und Ceremo-
nien ablieffen, die selbigen schaffet die 5.
Concilium mit ab, und empfahet, das sie in alle
genommen, das auch ab gehalten werden.
Damit aber die feierliche Sagen und gebott
niemandes anrühren, sondern maniglich
sind und die Schlicht gemacht werden, die
die 5. Concilium den Ordinarien oder Bischöfen,
das sie auch so in immer möglich, die Schlicht
für, das selbe Decret in allen Parochien
ihre untergebenen Bischöfen, dem Volke der
gebräuch, publiciren, und unterstehen.
Und selbe in jedem Jahr einmal, finden
für aber so oft es die Nothdurft erfordert.

Und will

29
Und will gänzlich die gegenwärtiges Decret in
einer jedweden Habsburger, nach ansehung
dreißig tagen, sein Graff und ansehung an
Hau, von dem tag der ersten befehlung publi-
cation in der selbigen Habsburg ansehung.

Sequitur idem Decretum
Slauico Idioma.

Svetiga Tridentinskiga Spraviſzha
ali Concilia DECRET, v' katerim te
skriune, Pokotne shenitve, cillu bodo pre-
povedane, inu sa nizh sposnane: De
tudi vse te shenitve, pres naprizhe eniga
Fajmashtre, inu dveju, ali trejh Prizh na-
rejene, zhistu nizh neveshejo; ka-
kor se v'tim odsdolaj sapissanim
Decreti obilnisthi reslosky.

De pak,

De pak taisti DECRET vsem na vejst ali
snašne pride, ta zhastryrednišhi G. G. Tho,
mas škoff Lublanski, vkaše inu sapove,
duje, de se taisti Decret, skusi fajmaštre
ima po gostu na Leci ali Pridigi spožhi,
tat inu osnannit: k' njemu tudi taku
spissan ene Trydeseti dni spore,
dom, na Cerkevne Dauri
po Farrah perbyti ~

Letu je pak ta DECRET. od besede do besede

De si lih pres vsiga Zvibla, sa tērdnu je der,
shati, de te škriune Pokotne šhennitve, skusi
slobodne fraj, ali nesavesane persone, is dobre
neposillene vole sturjene, so eñ pravi tērden
sakon, kakor dolgu sveta karthanska cerkou
teiste nej nesaj, ali sa nizh postavila: Sa tiga
volo popravicci so pokrivizhani lety (kakor yh tudi
S. Concilium, pokrivizha, prekolne inu ferda m a.)

kateri

40
katèri drugažbi vuzhè, inu krivižhnu sméjo rezhi,
de shenitve od Synou ali Hžhery, pres Věšty teh Sta,
rishi Sturjene, bi nevelale : inu bi ti Starišbi Stuprou
teiste tērdne, ali nevelne mogli Sturiti.

*isrokov
ali*
Nizh tim mājne je Sveta Cerkou Boshja, is cillu ve,
likih pravižhnih Vrshahou letake Omoshovajne
inu pokotne Skrivajne shennitve vselej Sourashila
inu prepovedovala. Kadār pak Ču Svetu Spravižhe
tih lubih svetih ožhakou Tridentinskih, katèru se
imenuje Concilium; raunu zhuti inu samerka,
de sa velike teh zhlovekou Nepokorshine volo, ta,
kushne prepuidi, sedajniga Zhassa, kaj nepomagajo :
Gudi te velike pregrēhe pomishla, katère is teh
istih Skrivajnih Pokotnih shennitvah svoj sazhe,
tik imajo : Slasti pak takih ludy inu person, ka,
tèri nimmer v'tim Stānu vezhniga pogublejna
dostaneō inu prebivajo ; V'tem, de ony so pervašeno,
s'katèro se Skrivaje ali pokotnu so oshennili, sa,
pustēē, potler pak s'eno drugo ožhitnuse shēnio,
inu

Transkripcija odlomka

Tametsi dubitandum non est, clandestina matrimonia, libero contrahentium consensu facta, rata et vera esse matrimonia, quamdiu Ecclesia ea irrita non fecit; & proinde iure damnandi sint illi, ut eos Sancta Synodus anathemate damnat, qui ea vera, ac rata esse negant; quique falso affirmant, matrimonia, a filiis familias sine consensu parentum contracta irrita esse, et parentes & rata, vel irrita facere posse: nihilominus Sancta Dei Ecclesia ex iustissimis causis, illa semper detestata est, atque prohibuit. [...]

Wiewol gar khein zweifel zu sezen, das die haimbliche oder winkhelheurath, welche aus freyem ungezwungenen willen von den ledigen personen beschlossen und volzogen worden, für tüchtig und warhafte eheständt zu halten, so lang dieselbige die Christliche Kirchen nit untüchtig gemacht. Deswegen seindt zu verdamen bilich die, das gegenspil lehren und fälschlich fürgeben, dürfen die verehelichungen, so da von der söhnen und töchtern ohn wissen und willen der eltern beschehen, khein khraft haben, und das die eltern dieselbigen allererst khräftig oder unkhräftig machen khönden. Nichtsdestoweniger hat die Khirchen Gottes aus hochwichtigen ursachen dergleichen verehelichungen und winkhelheurath alzeit gehasset und hochverboten. [...]

De si lih pres vsiga zvizbla sa terdnu je dershati, de te skriune pokotne shenitve skusi slobodne fraj ali nesavesane persone, is dobre neposilene vole sturjene, so en pravi terden sakon, kakor dolgu sveta Karshanska Cerkou teiste nej nesaj ali sa nizh postavila. Sa tiga volo po pravici so pokrivizhani lety (kakor yh tudi S. Concilium pokrivizha, prekolne inu ferdama), kateri drugazhi vuzhe inu krivizhnu smejo rezhi, te shenitve od synou ali hzhery, pres vejsty teh starishih sturjene, bi nevelale. Inu bi ti starishi stuprou teiste terdne, ali nevelne mogli sturiti.

Nizh tim majne je Sveta Cerkou Boshja is cilu velikih pravizhnih [isrokou ali] vrshahou le take omoshovajne inu pokotne skriv[aj]ne shenitve vselej sourashila inu prepovedovala. [...]

Komentar

Tomaža Hrena (1560–1630) je za škofa ljubljanske škofije leta 1599 imenoval nadvojvoda Ferdinand II. (1596/97–1637), knez notranjeavstrijskih dežel. Njegovo vladavino je zaznamovala izrazita protireformacijska in rekatolizacijska politika. Njegovemu patentu o izgonu protestantov iz njegovih dežel iz leta 1599 posvečamo posebno poglavje.

Hren, ki je od leta 1600 vodil protireformacijsko komisijo na območju svoje ljubljanske škofije, je v času svojega škofovanja, ki je trajalo vse do njegove smrti leta 1630, postal ena izmed osrednjih in vodilnih osebnosti obdobja katoliške preнове in protireformacije v Notranji Avstriji. Sinode so v obdobju po tridentinskem koncilu, ki je bil sklican kot odgovor na verski razkol ter

je s prekinitvami potekal med letoma 1545 in 1563 v Tridentu in v Bologni, postale pomembno sredstvo katoliške prenove. Sinode, ki jih je Hren skliceval v prvih treh desetletjih 16. stoletja, so bile osrednji del njegove protireformacijske agende, ki jo je sicer izvajal zlasti s kanoničnimi vizitacijami. Sinode, ki jim je večinoma predsedoval sam, so skladno s sklepi in programom tridentinskega koncila ter prenove katoliške Cerkve razlašale odloke, preverjale opravljanje predhodno sprejetih sklepov in duhovniško disciplino, dajale pastoralne smernice in urejale poslovanje škofije. Hren je sinode navadno skliceval vsako leto, do leta 1621 so potekale na praznik sv. Doroteje, 6. februarja, v Gornjem Gradu, takratnem središču ljubljanske škofije in škofovski rezidenci, kjer je Hren običajno bival in kjer je nazadnje tudi umrl. Po letu 1621 so potekale tudi v Ljubljani.

Najstarejši v celoti ohranjeni sinodalni zapis iz zbirke sinod iz obdobja škofovanja Tomaža Hrena predstavlja na pergament napisani rokopis z naslovom *Constitutiones synodales pro clero et dioecesi Labacensi. Promulgatae, ut alias saepius, sic novissime in synodo annua Oberburgi habita 6. Feb. 1604 in festo S. Dorotheae Virginis et Martyris*, tj. Sinodalne konstitucije za duhovščino in ljubljansko škofijo, razlašene, kot že večkrat prej, na letni sinodi v Gornjem Gradu, ki je potekala 6. februarja 1604, na praznik sv. Doroteje, device in mučenke. Rokopis danes hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

Tridentinski koncil je na svoji štiriindvajseti seji 11. novembra 1563 opredelil zakramentalni značaj veljavne krščanske zakonske zveze ter izdal dekret *Tametsi*, v katerem so navedeni pogoji, potrebni za veljavnost le-te. Na podlagi sprejetega sklepa je dekret veljal zgolj v tistih škofijah, kjer je bil objavljen, prav tako pa je moral biti večkrat objavljen v vseh župnijah škofije. V ljubljanski škofiji ga je na gornjegrajski sinodi, ki je potekala 6. februarja leta 1604, razglasil škof Hren, s čimer je odlok dobil cerkvenopravno veljavo. Objavljen je bil v treh jezikih, latinskem, nemškem in slovenskem. Ob tem velja omeniti slovensko besedo za koncil, *spravizsbe*, ki je zapisana v uvodu slovenskega dela objave dekreta *Tametsi*. Dokument je sicer napisal drug pisar, Hrenovi so le podpis ter naslednje besede: »Povedaj je eden timu drusimu: de se varujete pregrehe, sedajne perzhassne shtraiffinge, inu vezhniga Ferdamajna, pred katerim nas vseh G. Bug milostivu obari. Amen.«

Rokopis gornjegrajske sinode iz leta 1604 je sestavljen iz treh delov. Prvi del, predgovor, predstavlja latinski nagovor Hrena, namenjen duhovnikom. Drugi del dokumenta predstavljajo odloki za duhovščino, sestavljeni iz enaindvajsetih predpisov, ki so za duhovščino ljubljanske škofije s tem postali obvezni. Na slednje so se pri ugotavljanju razmer med duhovščino sklicevale tudi poznejše sinode. Vsebinsko zadevajo zakrament spovedi, praznik zavetnika ljubljanske škofije sv. Nikolaja, brevije, grehe, katerih odveza je pridržana škofu, krst, vodenje župnijskih knjig in zakrament maziljenja. Prav tako predpisujejo, da morajo duhovniki odsloviti vse svoje konkubine, se izogibati gostiln in popivanja ter ustrezno vzdrževati cerkve, župnišča in liturgične predmete. Določajo, da morajo o prihodu protestantskih pridigarjev, predikantov, obvestiti škofa in paziti na širjenje heretičnih knjig, ter prepovedujejo pokopavanja heretikov brez škofovega soglasja. Najdaljši člen je namenjen dolžnosti opominjanja in svarjenja staršev, naj ne jemljejo svojih dojenčkov v posteljo, kjer bi jih lahko po nesreči zadušili, temveč naj jih imajo v zibelkah. Zatem sledijo še predpisi o plačevanju davkov in prispevkov ter vodenju urbarjev. Tretji del dokumenta predstavlja objava dekreta, sprejetega na tridentinskem koncilu, ki odpravlja in prepoveduje vse tajne poroke ter velja za vse stanove.

Odlok *Tametsi*, ki se mu v tem poglavju posebej posvečamo, ponovno opredeljuje zakrament svetega zakona in obravnava vprašanje tajnih zakonskih zvez, ki jih razglša za neveljavne, ker so bile sklenjene brez kanonične oblike. Pri tem je treba ločiti med tistimi tajnimi zakonskimi zvezami, ki upoštevajo cerkvenopravne predpise, in tistimi, ki jih ne upoštevajo. Odlok je bil po objavi na sinodi razglašen v vseh župnijah škofije, kjer naj bi vernike poučili o pravilni sklenitvi zakonskih zvez. Nanje naj so se verniki ustrezno pripravili ter jih sklenili javno in spodobno, v navzočnosti duhovnika in skupaj s pričami. Zakonska zveza, sklenjena drugače, kot je navedeno v dekretu, pa bi skleniteljema prinesla kazen in postala neveljavna. S prepovedjo tovrstnih praks je odlok odpravljal pravni nered na področju cerkvenega zakonskega prava in predpisal obvezno obliko sklenitve zakonske zveze.

Lucija Pečnik

Literatura

Dolinar, France M., *Ljubljanski škofje* (Ljubljana 2007).

Kolar, Bogdan, *Protokoli škofa Hrena*, Acta Ecclesiastica Slovenica 19 (Ljubljana 1997) 441–478.

Steska, Viktor, Tomaž Hren in gornjegrajska sinoda l. 1604, *Čas* VI (1912) 49–57.

Škulj, Edo (ur.), *Hrenov simpozij v Rimu* (Celje 1998).

Visočnik, Julijana, Zapis sinode v Gornjem Gradu z odlokom Tametsi v slovenskem jeziku (Constitutiones Synodales Oberburgi), *Arhivi – Zakladnice spomina*, ur. Andrej Nared (Ljubljana 2014) 362–363.

VII.

***Die gnad Gottes durch Christum, sambt
meinen freundtlichen grueß***

[Pismo Jakoba Andreaeja Primožu Trubarju]

Avtor: Jakob Andreae

Kraj: Tübingen

Datum: 6. junij 1564

Hramba: ARS, SI AS 2/I, šk. 92, fasc. 54/7, sn. 6, str. 210–218

278

Jacobus Andree D.

Transkripcija odlomka

[...] Derhalben ich euch herzlich brüederlich und umb Gottes willen gebetten haben will, ir wölen ab solicher verordnung kheinem verdruß haben, sonder alles zum besten verstehen und dahin vermerckhen, das hier inen einiche menschliche affection nicht regiert, sonder dardurch euer und der kürchen rhue und wolfart gemeinet. Und weil ich mich zue euch aller brüederlichen treue herzigkeit und gemueths versich, auch euch zweifelson nicht unbekhandt. Welchergestalt ich in albeg nach meinem ringen vermüegen die ehr Gottes zue befüederen, zum höchsten geneigt, ir wurden mir in diser eurer ordnung sovill erlauben, da ichs gleich für euch selbst gethen, dergleichen ich auch fürwar euch in dergleichen sachen vertrauen erzaigen und beweisen wolle.

Sodann eur teutsche vorred belangt, welche der crainerischen khörchordnung fürgetruckht werden solle, haben ir fürstliche Gnaden gleichergestalt ire bedenken. Dann ir euch zu erinnern wissen, das ein pastor nicht macht hat, etwas zu ordnen (denn er ist nit die khürch) one bewilligung seiner kürchen. [...]

Komentar

Izgnanstvo Primoža Trubarja (morda 1508, morda 1509–1586), ko je leta 1547 postal *exul Christi*, je bilo za gibanje slovenske reformacije prelomno. Njegovo pregnanstvo je omogočilo slovenskim reformatorjem razširitev njihovega prostora in povezavo z nemškimi somišljeniki. Neposreden stik predvsem z württemberskimi reformatorji je bil še posebej pomemben za nadaljnji razvoj slovenske reformacije. Trubar in njegovi sopotniki, ki so sprva reformacijo dojemali zgolj kot duhovno prenovo Cerkve, so spoznali, da je potrebna tudi prenova ureditve cerkvenega življenja. Od württemburških reformatorjev je najpomembnejša oseba luteranski teolog Jakob Andreae (1528–1590), ki je prvič prišel v stik s Trubarjem najverjetneje okoli leta 1550, ko so tekla prizadevanja za natis prve slovenske knjige.

Drugače kot Trubar, ki je sprva po zaključenem študiju pridigal še pod okriljem katoliške cerkve, je bil Andreae že od konca študija v Stuttgartu vključen v protestantstvo. Nanj je močno vplival protestantski teolog Erhard Schnepf (1495–1558), ki je bil tudi dvorni pridigar württemberskega vojvode Ulrika Württemberskega (1487–1550) in hkrati superintendent dežele. Skupaj sta bila velika nasprotnika augsburškega verskega miru in sta bila po padcu Ulrika v šmalkaldenski vojni s položajev tudi odstranjena. Andreae se je umaknil v Tübingen, kjer je deloval kot diakon, nakar se je leta 1554 vrnil v Württemberg. Tam je prišel tudi v stik s Primožem Trubarjem in Petrom Pavlom Vergerijem mlajšim (1498–1565). Nov zagon dobil, potem ko je cesar Karl V. (1519–1558) leta 1552 sklenil passavski sporazum, s katerim se je zaključila druga šmalkaldenska vojna. Württemberska vojvodina je bila priznana kot protestantsko območje, kar je dovolilo novemu vojvodi Krištofu (1515–1568) odločnejše podpirati luteransko dejavnost. Andreae si je na njegov poziv leta 1553 pridobil doktorski naziv in je že naslednje leto postal eden izmed štirih superintendentov v Württembergu. Postal je najvplivnejši teolog v deželi in glavni svetovalec Krištofa v versko-političnih zadevah. V službi Krištofa se je udeležil državnih zborov v Regensburgu (1557) in Augsburgu (1558). S sprejetjem velikega württemberskega reda leta 1559 mu je uspelo uveljaviti luteranske poglede v cerkvenih in šolskih zadevah. Andreae je bil odločen nasprotnik

sektaštva znotraj reformacijskega gibanja oziroma je bil »branik luteranskega pravoverja« in je nastopil kot antikalvinist, čeprav je sprva iskal soglasje. Njegov cilj je bil »čista biblija brez človeških dodatkov«. Zato se je že v tem obdobju zanimal za razvoj reformacijskega gibanja drugod po cesarstvu, svoj vpliv je tehtal tudi na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem.

Zelo verjetno je bil prav Andreae tisti krščanski pridigar, ki je skupaj s tübingenskim tiskarjem Ulrichom Morhartom tiskal prve izdaje Trubarjevega *Katekizma*, ko Trubar ni mogel biti prisoten. Andreae je skupaj s koprskim škofom Vergerijem, ki je bil prav tako v tistem času v izgnanstvu, v Tübingenu, spodbujal Trubarja, naj biblijo prevede v slovenščino, česar se je ta sprva branil zaradi svojega nepoznavanja biblijskih jezikov. Leta 1555 mu je po sestanku v Ulmu to uspelo, kar je odprlo kratko poglavje sodelovanja med Trubarjem in Vergerijem, iz katerega so izšle štiri knjige. Naveza z Andreaejem je Trubarju prinesla tudi finančno pomoč, saj je stroške tiskanja pokrival vojvoda Krištof. Andreae pa je od Trubarja pričakoval, da se bo držal luteranske pravovernosti oziroma bolj natančno njegovih pogledov. Preko biblijskega zavoda, ki se je na pobudo barona Ivana III. Ungnada (1493–1564) ustanovil v Urachu, je želel širiti luteranski nauk brez vpliva švicarskih reformatorjev. Toda Trubar, ki je bil v stiku s švicarskim reformatorjem Henrikom Bullingerjem (1504–1575), ki je nadaljeval nauk Ulrika Zwinglija, je skušal najti skupno luteransko-cvinglijansko versko platformo, v svoja dela je torej vključeval nazore cvinglijanstva. To seveda ni ugajalo ortodoksnemu luteranu Jakobu Andreaeju, kar je sprožilo nesoglasja med njim in Trubarjem. Prav v ta kontekst spada tudi pismo Andreaeja Trubarju 6. junija 1564.

V pismu skuša Andreae zgladiti nesoglasja med njima in ga skuša tako rekoč spraviti na pravo pot. Opozarja ga, naj kranjski cerkveni red ne vsebuje česar koli, kar ne bi bilo skladno z augsburško versko izpovedjo, torej z luteransko ortodoksijo. Trubar je namreč leta 1564, ko je pisal *Cerkovno ordningo* v kurzivi, za zgled uporabljal württemberški cerkveni red. Tema disputacije pisma je Trubarjevo dožemanje Kristusovega telesa v kontekstu evharistije, saj se Trubar razhaja z luteransko doktrino *unio sacramentalis*. Andreae očita Trubarju, da njegovo dožemanje temelji na cvinglijanskih nazorih, in pravi, da bi Trubarjevo mnenje ugajalo Bullingerju. Ker Trubarju zagotavlja, da mu piše iz dobrih bratskih namenov, kar večkrat ponovi skozi celotno pismo, mu nato razlaga luteransko doktrino zveze dveh popolnih narav Kristusa oziroma da sta Kristusovo telo in kri združena z evharistijo preko zakramenta. Priporoča mu svoje sklepe, ki so kmalu zatem izšli v nemškem prevodu, in ga prosi, naj te razširi med kranjske pridigarje, saj ga zanima njihovo mnenje. Pismo vsebuje tudi obsežen postskriptum. Andreae v njem omenja tisk *Cerkovne ordninge* in želi, da Trubarju uspe vzpostaviti kranjski cerkveni red, ki bo »čist«, brez človeških napak. Nadalje postskriptum vsebuje še omembo Trubarjevega nemškega predgovora ter postavlja vprašanje odnosa med cerkveno in deželno oblastjo (avtoriteto), ki je nedvomno povezano s politično situacijo na Kranjskem, saj zraven Andreae omenja, da vojvodo Krištofa skrbi, ali bo Trubar sam imel zadostno avtoriteto za ustanovitev kranjske cerkve. To je najverjetneje povezano z dogajanjem leta 1564, saj je aprila tistega leta v Ljubljano prišel nadvojvoda Karl II. (1564–1590), da bi sprejel dedni poklon. Andreae meni, da se mora vzpostavitev cerkve narediti v imenu vseh pridigarjev in skupnosti. Na koncu dodaja še napotke oziroma osnutek za predgovor take narave.

Trubar se je po dokončnem izgonu iz Kranjske leta 1565 približal prevladujoči luteranski doktrini in je tako tudi končal spor z Andreaejem. Po smrti Sebastjana Krelja leta 1567 sta skupaj s pomočjo novega superintendenta v Ljubljani, Krištofa Spindlerja (1546–1591), skrbela, da v

Ljubljani ne bi nastalo središče sektaških protestantskih gibanj. Ko je Trubar leta 1586 umrl, je Andreae napisal njegovo pogrebno pridigo, ki deluje tudi kot prva Trubarjeva biografija.

Klemen Bergant

Objava

Strohm, Christoph (ur.), *Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs in der Frühen Neuzeit (1550–1620)* (Göttingen 2020) 278–285.

Literatura

Rupel, Mirko, *Primož Trubar – Življenje in delo* (Ljubljana 1962).

Rajhman, Jože, *Trubarjev svet* (Ljubljana 1986).

Rajhman, Jože, *Pisma slovenskih protestantov* (Ljubljana 1997).

Jerše, Sašo (ur.), *Vera in hotenja – Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (Ljubljana 2009).

Mugerli, Marko, Povezanost švicarske in slovenske reformacije, *Obdobja 27, Reformacija na Slovenskem (Ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)* (Ljubljana 2010) 619–627.

Grdina, Igor, Andreae, Jakob (1528–1590), *Slovenska biografija*, <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1000540/> (8. november 2023).

VIII.

***Revers von Hans Joseph Lenckhowitschen
umb die haubtmannschaft Veldes***

[Obligacijsko pismo Janeza Jožefa Lenkoviča
ob prevzemu gospostva Bled]

Avtor: Janez Jožef Lenkovič

Kraj: Bled

Datum: 22. maj 1574

**Hramba: ARS, SI AS 721, Gospostvo Bled,
Dominicalia, listine, fasc. 6**

22/11/1574
Kellers von Samts Joseph Lenckhowschen
vmb die hauptmanschaft Geldes
De Anno 1574.

Num. 19.

ad Litt. A.

H. j.

4

Transkripcija odlomka

[...] Ich, mergemelter Hans Joseph Lenckhowitsch, solle und wille auch insonderheit jederzeit der alten waren, catholischen, römischen cristenlichen religionordnung und gebreuchen anhengig sein und darbey bleiben, auch mein gesyndt und diener, dergleichen auch ir hochfurstlich Genaden herrschaft Veldes underthonen sovil immer müglich mit ernst dahin halten und den einreisenden verführischen newen sectischen leern khain stat oder raum geben zue lassen noch gestatten. Wovern ich aber von der waren catholischen religion (des man sich aber nit versieht) abfielle, so soll ich der haubtmannschaft prinuirt [?] und entsezt werden, desgleichen auch weil ir hochfurstlich Genaden wolgemelten freyherrn zu Auersperg (ausser der religion), mit allen genaden vorder gewegen, so soll und will ich dem wolgedachten freyherrn zu Auersperg (wovern er sambt seinem eegemahl und khinder von den sectischen glauben abfüelle und sich zu den alten waaren catholischen glauben in der zeit bekherten), gegen erlegung des hernach begriffnen phandtschillings gemelter haubtmannschaft und herrschaft Veldes abzetreten und ime, freyherrn, dieselb einzeraumen, hiemit schuldig und verpunden sein. [...]

Komentar

Reformacijsko gibanje se je na območju blejskega gospostva okrepilo s prihodom protestanta Herbarda barona Auersperga (1528–1575), ki je leta 1558 pridobil gospostvo v zakup od briksenske škofije. Na širjenje protestantizma na Kranjskem je pomembno vplival tudi blejski župnik in protestant Krištof Fašang († 1580), ki je na Bledu že pred Herbardovim prihodom med letoma 1548 in 1560 kot eden prvih širil protestantizem in tako pridobil številne privržence. Na prizadevanje briksenskega škofa so deželnotne oblasti leta 1572 prvič pregnale Fašanga, ki se je s podporo Herbarda vrnil na Bled, kjer je kot predikant deloval do leta 1573, ko je bil dokončno izgnan. Širjenje protestantskega nauka v blejskem gospostvu je privedlo do ukrepanja in odločitve briksenskega škofa Krištofa Modruškega (1542–1578), da ne obnovi pogodbe s Herbardom in izbere novega zakupnika. Herbardu pri tem niso pomagali niti sorodstvena vez in dobri odnosi s svakom Janezom Tomažem baronom Spaurom (1578–1591), briksenskim pomožnim škofom, škofom koadjutorjem. Škof je za naslednika izbral Janeza Jožefa Lenkoviča (†1580) – verjetno najstarejšega sina slavnega vojskovodje Ivana Lenkoviča (†1569) – ki je za razliko od svojega mrzlega strica Herbarda veljal za prepričanega katolika ter je ostro in odločno nastopil proti reformacijskemu gibanju.

Obligacijsko pismo o zakupništvu in prevzemu gospostva je bilo sklenjeno na Bledu 22. maja leta 1574. Poleg standardnih form, ki sestavljajo takšna obligacijska pisma, so v predstavljenem dokumentu posebej poudarjene predvsem tiste točke, ki so veljale kot povod in vzrok za pritožbe nad Herbardom ter prekinitev zakupništva z njim. Lenkovič se v dokumentu obvezuje, da bo ustrezno upravljal blejsko gospostvo z vsemi pripadajočimi pravicami, dohodki in zemljišči, vestno izpolnjeval vse dolžnosti, finančne in davčne obveznosti ter celo, da bo osebno prebival na blejskem gradu in ga vzdrževal. Prav tako se zavezuje, da se na območju gospostva brez vednosti in dovoljenja briksenske škofije ne bo vpletal v vojaške spopade. V pričujočem delu dokumenta je

poudarjena Lenkovičeva zvestoba katoliški veri in obveza, da v času zakupništva v gospostvu ne bo dovolil širjenja in podpiranja »vsiljivih in zapeljivih novih sektaških nauk«, kot je zapisano v odlomku. V dokument je vključena tudi klavzula, da bi bil Lenkovič, če bi opustil katoliško vero, nemudoma odstavljen in bi izgubil položaj zakupnika. Nakazana je celo možnost, da bi se blejsko gospostvo lahko ponovno vrnilo v zakup Herbardu pod pogojem, da bi se le-ta skupaj z ženo in potomci vrnil h katoliški veri.

Herbard si je vse do smrti leta 1575 v bitki pri Budačkem vztrajno prizadeval ponovno pridobiti blejsko gospostvo in ga ohraniti v zakupu. Neuspešno je predlagal menjavo za svoje tirolsko gospostvo Langenmantel in ga celo poskusil odkupiti od škofa. Ana Marija baronica Thurn-Valsassina, s katero je imel Lenkovič dva otroka, je po njegovi smrti v Gradcu leta 1580 kot zakupnica ostala na Bledu vse do leta 1592, ko je zakupništvo nad gospostvom za čas do leta 1597 prevzel Žiga Thurn († 1601).

Lucija Pečnik

Literatura

Gornik, Franc, *Bled v fevdalni dobi* (Bled 1967).

Preinfalk, Miha, *Auerspergi – Po sledih mogočnega tura* (Ljubljana 2005).

Preinfalk, Miha, *Plemiške rodbine na Slovenskem – 16. stoletje – Del 1, Od Barbov do Zetschkerjev* (Ljubljana 2016).

Vidic, Marko (ur.), *Blejski grad – 1000 let prve omembe* (Bled 2011).

Wallner, Julius, Herbard von Auersperg und die Veldeser Herrschaft, mit 12 Beilagen, *Mittheilungen des Musealvereines für Krain* 2 (1889) 149–262.

Žabota, Barbara, Razvoj protestantizma na slovenskih ozemljih briksenske in freisinške škofije, *Blaznikov zbornik – In memoriam Pavle Blaznik* (Ljubljana 2005) 147–154.

Žabota, Barbara, Reformacija in protireformacija na Zgornjem Gorenjskem, *Kronika* 64 (2016) 441–450.

IX.

Ain Christliche Leichpredig

[Krščanska pogrebna pridiga Krištofa Spindlerja]

Avtor: Krištof Spindler

Kraj: Ljubljana, tiskarna Janeza Mandelca

Datum: 13. oktober 1575

Hramba: Narodni muzej Slovenije, sig. 4884

Ain Christliche Leichpredig.

Bey der Begrebnus / weyland des Wolgebore-
nen Herrn / Herrn Hörwarden / Freyherren zu
Auersperg / Erbkamrer in Crain / vnd der Wini-
dischen March / Röm: Kay. May. etc. auch Fürst.
Durchl. Erzherzogen Carls zu Osterreich etc.
Rath / vnd Landshauptman in Crain / Obri-
sten Leutenandt an den Crabatischen vnd Mör-
Gränizen / sälliger Gedächtnus / als er den 22. tag
Septemb. dises 1575. Jars / in dem beschehnen
Thürcken einfall / bey Budarschku / in Crabaten /
von dem Erbsaind ombkommen / vnd hernach
den 25. gedachts Monats Septemb. sein Leich-
nambe gehn Laybach gebracht / vnd in der Bura-
ger Spital Kirchen daselbst / ehrlich vnd
Christlich / mit grosser vnd gemainer
Klag vnd wainen / zur Erden
bestätiget worden.

1643

Gehalten Durch /

Mr. Christophorum Spindler / Ainer Ersamen
Landtschafft daselbst in Crain bestel-
ten Predicanten.

Gedruckt zu Laybach / Durch Hannß
Mannel / Anno M. D. LXXV.

gemessen / gehalten wor-
den / beschreyben / vnd L. G.

A 2.

3ue-

Leichpredig Herrn Hörwardten/

*Eyfer Wider
die Machome-
tische Gotteslö-
sterungen.*

vnd (mit Maccabeo) alle falschen Gottesdienst/
vnd Abgötterey/ so wider Gottes Wort auffge-
bracht/ auch alle verdambte Secte/ Kotten/ Re-
geren / sonderlich aber die greuliche erschrocke-
liche Heydnische Thürkische Machometische
Grewel vnnnd Gotteslösterungen wider vnsern
Herrn Christum/ vnd die ganze heylige Tryfel-
rigkeit/ von hertzen gehasset/ vnd (vermög Got-
tes Worts vnd befelchs) verflucht vñ verdampft.

*Christlicher
Wandel, vnnnd
nutzlicher ge-
brauch der ga-
ben Gottes.*

Über das so hat er auch sonst in seinem Lebē/
wandel/ vnd anbefolhenen hohen Amptern/ mit
vilen lebendigen fruchten seinen Glauben offens-
lichen bewisen / in dem er die Gaben vnd Tugen-
den / damit er von Gott geziert gewesen / sampt
nutzlicher ge- allem was er gehabt (wie meniglich wissen/ vñ
brauch der ga- landtkündig ist) allain dem gemainen Volck/ vnd
ben Gottes. Vatterland zue Guetem/ wolgebraucht vnd an-
gewendet hat/ vnd gegen jederman freundlich/
sanfftmuertig/ leutselig/ vernünfftig milt/ verträg-
lich/ ernstlich/ im Rechtsprechen vnpartheyisch/
gegen dem feind (wie der Judas Maccab.) als
ein Held/ Ja wie ein Thüner Lew/ dapfer sich er-
zeigt / das er von seinen vnterthonen/ von dem
Kriegsvolck / auch von dem ganzen Land/ für
einen Vater gehalten/ sonst auch von menigliche
Hoch vnnnd niderstands geliebt vnd geerbt wor-
den.

*Sig Wider den
Erbfeind:*

Es hat auch Gott der Herr/ durch disen theu-
ren vnd Ritterlichen Helden/ die ganze zeit vber
so er auff der Gränigen / wider den Erbfeind/
vber etlich vnd zweintzig jar/ in hohen Befelchen
gedienet/ vñ nun leglich der Röm. Kay: May. 2c.

an

Freyherrn zu Anersperg etc.

an den Erbatischen vnd Mörgränigen / Oberster Leutenandt / etlich ihar gewesen ist / zum oftermal dem Grimmigen Thürkén / gewaltigen widerstand vnd Abbruch gethon. Vnd hat sonderlich / in die vier oder fünff mal / gleich mit so wenig Personen / als er disletztemal bey sich gehabt / den feind (da er mit grosser macht denn vnsern Schaden zuthun vermaint) dapffer angegriffen / geschröckt / zerstreuet / geschlagen / geiagt / gefangen: Da er hernach selber / sampt denen / so bey vnd mit ihme gewesen / öffentlichen bekenet / das solches nicht durch menschenhänd / sonder durch Gottes Krafft geschehen seye / der ihnen augenscheinlich vnd wunderbarlich geholffen habe. Darumb die Thürkén / weyl er wider sie so vil Glück / hail / vnd Sieg / von Gott gehabt hat / nit wenig ab ihme sich entsetzt / vnd gefürcht haben.

Ritterliche gedenkvvirdige Heldenthaten.

Welches ich nicht nur vmb seins Lobs willen melde / sonder von vnserwegen / damit wir die walthaten / die vns vnd vnserm Vatterland / Gott durch disen Ritterlichen Helden / in seinem leben vnd dienst erzaigt / nicht vergessen / sonder Gott dem H. Ern dafür treulich vnd demüetiglich danckbar seyen.

Gottes gaben vnd Wolthaten sollen Wir dankbarlich rümen.

Als aber sein bestimmet / vnd von Gott dem H. Ern verordnet Sterbstündlein / leglich auch herzu kommen / Da hat ihne Gott der Herr (ihm seye es geklagt) auch eben auff die weys / wie den Ritterlichen Helden Maccabeum / in dem nächsten Thürkénlärmén / laider vmbkommen lassen.

II. Von dem Ritterlichen End Herrn Landshauptmans seligen.

Dann

Leichpredig Herrn Hörwardten

Dann nach ergangnen Türckenkuntschafft/ ist er seinem tragenden Amte nach/ zu rettung des Vatterlands / wider des Türcken Einfal/ mit gar wenig Volck / fast nur allein mit seinem aignen Gesünd / in Trabaten gezogen/ vnd hat alda in vnserm vnd noch vollem Land/ der dienst- leut (die damals ains thails alberait ainziger weiß ime zuzogen) vnnnd des Auffbots erwarten wollen / damit er als dann / vnangesehen seiner Leibs schwachheit (dann ime dieselbige tag/ sein gewöhnliche Kranckheit/ der Grieß starck angegriffen) dem Feind/ wo er fortziehen/ vnnnd einen anfall thun würde/ den Paß verlegen vnnnd widerstand thun möchte. Vnnnd hat nicht gewußt das der Feind so nahend sein solte (wie sich dann alles schicken muß/ damit Gottes will vnuerhindert bleibe) Sonder hat vermeint/ er were noch zu Krupp/ vnd sterckte sich noch bas daselbst.

Aber sihe/ da ruckt der Türck mit grosser heers Krafft / in die zehen oder zwelff Tausent starck/ bey der nacht vnuersehens zu den vnsernherzne. Vnd als der Herr Landshauptmansäliger den noch auff ein fürsorg / noch vmb mitnacht die Rosß in der berairschafft zu halten beuolhen / vñ Kurtz vor dem Treffen/ am morgen frühe des Feindes gegenwurt erinnert worden/ Da ist er demselben/ sambt seinen wenigen Leuten/ entgegen geruckt/ vnd haben auff einem Bergle/ in einem gestrenssach vñ farmach/ den hellen hauffen/ vnd das groß Heer angetroffen/ vnd auff einander geschlahen / Da er im Angriff nicht vber die fünffzig pferd bey sich gehabt/ denn die vbrige sich

Freyherrn zu Anersperg/ etc.

sich dahinden gesaumet/oder auß forcht/ (als sie des feinds macht gesehen/ von dem sie zuvor nit gewußt/ das er so starck were) danon geflohen sein.

Es hat aber nichts desto weniger/ der Ritterliche Herr/ auch mit seinem klainen heufflein/ seinem gebrauch nach/ mit freidigem vnerschrockenem Heldenmuet/ in die feind gesetzt. Vnnd als etliche zu weychen rhieten/ weyl des feinds macht so groß war/ Da hat er auch nach dem Exempel des Maccabei/ (weyl er gesehen/ das die flucht ihnen vil mehr schädlich/ dann fürträglich sein würde) inē dapffer zugesprochen/ vnd gesagt: Das wöll Gott nicht/ das wir fliehen solten. Vnd sie ernstlich vermanet/ das sie trewlich zusammen setzen/ Einer sich gefangen geben/ sonder Ritterlichen hindurch schlagen/ oder biß in den Tod sich redlich vnd vnerschrocken wehren solten. Vnnd geschah also da auch (wie der verlesen Text vom Maccabeo sagt) ein harte Schlacht/ das vil zu bayden seytē verwundet wurden/ vnd vmbkamen/ biß zuletzt mehr wolgedachter vnser frommer trewer lieber Herr Landshauptman säliger der redliche/ waidliche vnnnd Ritterliche Held/ nach dem er sich lang dapffer gewehret/ vn̄ (wie die Thürkē selber im zeugnuß geben) anfangs die feind in das dritt oder viertmal zu ruck getrieben/ vnd mit eigner hand einen Namhaffē Türcken erlegt/ auch zwen andere tödlich verwundet darvon der ein hernach auch gestorben ist/ endlich (laider Gott erbarm) auch vmbkommen/ vnd also in seinem ordenlichen vn̄ Göttlichen Bewußt/ von wegen des Christlichen Namens vnnnd=

2^e

Glan

Leichpredig Herrn Hörwarden/
 bens/ zur rettung des Vatterlands/ ehrlich vnd
 Ritterlich/ auch (ohn allen zweifel) in Varem
 lebendigem Glauben/ mit hertzlicher anrueffung
 vnsers H. Ern Jesu Christi / als ein Martyrer
 Gottes / Sälighen dahin gestorben ist.

Dessen wir / neben dem was hievor von sei-
 nem Christglaubigen leben vnd wandel gehört
 worden (darauff ein Christlichs vnd Säligs End
 zu volgen pfleger) auch aus den nachfolgenden
 Stücken/ gar gute vnd ungezweifelte merckzei-
 chen haben.

Symbolum:
In manu Dei
sors mea.

Dann weil er gar wol gewüß/ das vnser le-
 ben vund Tod / ja alle vnser handel / in Gottes
 Allmechtiger vnd Gnädiger hand stehen/ dessen
 er sich in seinem gewonlichen Reimen täglich er-
 innert hatt / welchen er mit diesen worten ge-
 führt: In manu Dei sors mea, das ist / mein Glück/
 oder meine Sachen / stehn in Gottes hand/ der
 schickt vnd ordnet es alles/ wie es mir (wol oder
 vbel) ergeht vund ergehn soll: Demnach so hatt
 er sich allwegen/ sonderlich aber in Feinds nöten/
 in den gnedigen willen / vund Allmechtige hand
 Gottes befohlen. Dann er hat wol gewüß/ das
 vnser Leben jederzeit an einem seiden faden han-
 get/ welchen vnser H. Er Gott allaugenplick/ für-
 nemlich aber in den schlachten gegen dem feind
 (voraus da einer / gegen einem so mechtigen
 feind / mit so wenig Personen ein Treffen thuen
 sol) gar leicht abbrechen vnd abreißen kan.

*Christliche vor-
 berditung zum
 Tod.*

Darumb er in seinem hinterlassenen Testa-
 ment/ welches er erst in disem jar vor wenig Mo-
 naten gestelt (gleich als wenn er sein Tod gewüß
 hette

Freyherrn zu Auersperg/ etc.

hette) mit ausdrücklichen vnd ganz Christlichen andechtigen vnd trostreichen Worten / durch unsern einigen Heiland vnd Säligmacher Jesum Christum / im solchen seinem geferlichen Verueff Gott dem Himelischen vatter mit Leib vnd mit Seel / sich Gottsälighen beuolhen hat. Mit welchen Gedanken er auch das letst mal auff die Gränzen hinab geraiset ist.

Vber das so hat er auch einen solchen Christlichen Gebrauch gehabt / das er im angriff / wann die Türcken (halla halla) geschrien / dagegen er mit seinem heufflein allweg (Jesus Jesus hilff) *Herr Lands- hauptman seli- gerneffen hat. Welches bey den Rechtglaubigen ger hat den Christen nicht ein blosser kalter schray ist / wie seind mit dem bey den Gottlosen vnd Maulchristen / Sonder es Gebett ange- ist ein starcks eiferiges Gebet / mit herglichen griffen. inbrünstigen vnd vnaussprechlichen Seuffzen zu Gott / vmb hilff vnd Beystand / wider die feind. Roman. 8: Welches Gebet gewislich von Gott erhöret wird / wann schon ein Christ den Mund nicht aufhebt. Wie der Herr zu Mose sprach: Was schreiest du zu mir? da er doch mit dem Mund nicht geschrien hatt: sond nur mit dem Hertzē / dan man hat offte in solchen grossen nöten nicht weil / grosse vñ lange Gebet mit dem Mund zu erzelen. Sarnumb so sieht Got / die glaubige seuffzē des beträgete hertzē an / vñd erhöret sie. Weil denn die Gefahr betten lehr vñd das Gebet viel stercker andechtiger vñd eiferiger macht / dann es etwan daheimhinder in Ofen im feiden pflegt Verricht zu werden / Semnach so ist gar kein Zweifel / Es werde Der frome Herr Landtsheubtman Säliger*

2 in

Leichpredig In Herrn Hörwardten

in seiner letzten feinds Noth vnd Todsgefahr/
auch mit solchen heerglichen Seuffzen zu Gott/
vnd mit einem Glaubigen Vatter vnser/mit leib
vnd Seelin den gnedigen willen Gottes / sich be-
uolhen/vnd vmb starckē beystand des H. Geists
heerglich ine angeruffen/vñ also in starcker unge-
zweyffelter hoffnung des künfftigen ewigen vnd
säligen Lebens / sein Ende sälliglichen beschlossen
haben. Das wir gar keinen zweyffel tragen/wie
er von wegendisē seines ehrlichen vnd Ritterli-
chen Tods/auff Erden einen ewigen vñ löblichen
Namen hinder jm gelassen / Das er also auch im
Himmel dort ewigklichen / dessen einen ewigen
ruem / vnter denn heyligen Martyrern Gottes
werde haben/mit denē er von wegen des Christ-
lichen Namens vnd Glaubens/wider den Teuffl
vnd seinen verfluchten anhang/in seinem sälligē
Beruff/auß wahren Glauben vnd vertrauen
an Christum/Ritterlichen gestritten vnd gelittē
hat.

Welches von den andern Ritterlichen vnder-
hauptleuten/vnd Kriegsuöldte/(die in obgemel-
tem Thürkengestrapel layder auch vmbkōmen)
gleicher gestalt zumerstehen ist / Da sie anderst/
(wie wir nach Christlicher liebe hoffen) ihr End
auch also Christlich / wie vor erzelt / beschlossen
haben.

*Herr Frid-
rich von Wey-
xellberg seliger
auch vom feind
vmbkumen.* Sarunder auch weyland der Edel vñ Ehn-
uest Herr Fridrich von Weypelberg sälliger / J-
tem der Edel vñ vest Juncker Daniel von Ted-
tha sälliger / dayde geweste Hauptleuth vber ein
Anzal geringe pferdt / sampt etlichen dienstleu-
then/damals auch Ritterlichen vmbkōmen.

Die

Freyherrn zu Auerspergete.

Sie vbrige aber sein zerstreuet/vñ eins theils durch die flucht entrunnen / eins theils aber gefangen worden.

Darunder laider auch der Wolgeborn Herr/
Herr Wolff Engelbrecht / Freyherr zu Auer-^{Herr Wolff}
sparg / Erb Camrer in Crain zc. Wolgedachts^{Engelbrecht}
Herrn Landshauptmans saligen Jüngster Son/^{Freyherr zu}
(neben mehr jungen Edelleuten vñ dienern)^{Auersperg von}
von des feinds macht vbergeweltigt/vñ häfftig^{Türcken ge-}
verwundter gefangen worden.^{sangen.}

Welche der Almechtig Gott/durch seinen heyligen Geist/inn wahrem Glauben/standhafter Hoffnung/vñ vnerschrockener Bekantnuß des grossen Gottes Jesu Christi/vñsers einigen saligmachers/im hertzen stercken vñ erösten wolle/damit sie in solcher irer betrübten Gefengnuß/welche sie als Christen/vñ Confessores oder bekennen des Christlichen Glaubens / vmb des Vaterlands willen leyden/gedultig ertragen/vñ der gnedigen Erlösung mit frewdē erwarten mögē.

Nach dem aber die blutgierige vñ grimmige feind solchen Sieg erhalten/da haben sie gleich darauff mit grausamer vñ erschrockenlicher Ty^{Greuliche ver-}
ranney/an derselbigen Gegent in Crabaten vil^{vñ vñstung vñnd}
Dörffer verbrennet/geblündert/vñ beraubet/^{jamer in Cra-}
die Lent alle (welche sie erwischen mögen) vil vil^{baten.}
hundert Personen/ganz Jämerlich vñ ellendig
klich(darunter auch zwayhundert dienstleut von
den Vñtöcken gewesen/die hernacher darzu kom
men wahren / vñ retten wolten) eins theils er
schlagen/eins theils gefangen/Mann vñ weib/
jung vñ Alt/ mit grossem Geschray vñ frolo
cken auffgehebt / vñnd also vñsere arme Ellende

L iiij

be=

Leichpredig Herrn Hörwardten

betrübte Schwestern vnnnd Brüder / mit ihren jämmerlichen heulen / vnd wehklagen / in die Ewige Tyrannische Türckische dienstbarkeit (laider Got erbarms in Ewigkeit) hinweg geschlept.

III.
Klegliche Be-
grebnus Herrn
Landshaubt-
mans Seligen.

Darumb wir jezunder (da wir obmerwolge-
dachten Weiland vnsern gnädigen vnd geliebten
Herrn Landshaubtman Säligen / Ehrlich vnd
Christlich zur Erden bästetigen) billich alle mit-
einander / Jung vnd Alt / Man vnd Weib / Herrn
vnd Frauen / Edl vñ vnedel (so wol als die Israheli-
ter) von wegen dieses grossen vnd inviljarcan vn-
sern Gränigen vnerhörten schadens / von hertzen
trawren wainen seuffzen heulen vnnnd klagen.
Nicht allein von wegen sein / des Herrn Land-
shaubtmans Säligen Person (welcher nun mal
aus allem vbel erlöset / vnnnd in Ewigen freuden
vnd Ehren ist) Auch nicht allein aus treuem mit-
leiden gegen seinem hinterlassenen betrübten
geliebtesten Gottsäligen Gemahel / Söne vnnnd
Freundschaft / vnnnd gegen den andern vnsern
Armen Christlichen Schwestern vnd Brüdern
(welche das Gefengnis laider getroffen) Son-
der auch viel mehr / von vnser selbst / vnnnd vnser
geliebten Vatterlands willen / die es noch treffen
vnd zwar (wo Gott der h Erz nicht mit sonderm
Gnaden auffhielet) Nur gar bald Treffen
möcht.

In vnas gefuhr,
Crain vnd die
genachbarte
Landstohn.

Dann weil die vnserigen geschlagen / das
haubt (darauff die Türcken ein gros auffsehen
zunor gehabt) laider erlegt / die Kriegsleut zer-
strewet / das Land volck geschreckt / die feind aber
vil freidiger vnnnd troziger gemacht wordē / Lie-
sage mir / wann er / der feind / mit so grosser macht
gar

Freyherrn zu Auerberg/ etc.

gar herauff fortgezogen were / oder noch jezund
der(da Gott vorsehe) eilends fort herauff zöge/
wer würde im widerstand thuen? wer würde im
wehren? Ehe wir zusammen kemen / So were er
schon durchs Land kreuzweis / vberzwerch vnd
den Langen weg/ mit rauben/brennen/würgen
durch gestraiffet / vnd köndte also vil viltausent
Armer Leut hinweg führen / vnd einen vnsegl-
ichen vnwiderbringlichen schaden thuen.

Darumb da ihr Gott die Augen blendet/
vnd noch auff helt / das er bis daher nicht fort
gezogen/ Ist es fürwar damitten in der Straff/
ain bsondere grosse Gnad/vnd anzeigung seines
Göttlichen schutzes gegen vns vnd vnserm Land.
Darumb wir ime von Herzen dancken/ vnd mit
bußfertigem/Glaubigem/demütigem/eifrigem
Gebet vnd herglichen seuffzen/ in die Kuetten
fallen sollen/vnd bitten/ das er wölle an solcher
zuegeschickter straffe ein Väterlichs benügen ha-
ben / vns den Heyligen Geist mittheilen / vnser
Leben herglich zubesseren. Das er auch wölle den
vorrath/so wir noch (Gott lob) haben/an weisen
verstendigen Kriegserfahren Ritterlichen Leu-
ten/nicht vollend hinweg nemen/sonder gnädig-
lichen/erhalten bewaren vnd säggen. Wir sollen
auch bitten / das er wölle die Ambter widerumb
mit taugenlichen Gottsäligen/ redlichen Kriegs-
verständigen Personen ersetzen. Das er auch
wölle dem Gotslesterlichen Feind / einen Eiserit
Ring (wie die Schrift redet) an die Nasen legen
vnd wider in sein Land führen/ Ja das er wölle die
Kuetten/damit er vns/als seine Kinder/nun ein
lange zeit her/vnserer Sünden halber gestrichen
ein mal in das feur werffen vnd verbrennen.

Ernstliche ver-
manung zur
Bues, vnd zum
Gebet.

2. König. 19.

Transkripcija odlomka

[...] Es hat aber nichtsdestoweniger / der ritterliche herr / auch mit seinem klainem heufflein / seinem gebrauch nach / mit fraidigem unerschrockenem heldenmuet / in die feind gesetzt. Und als etliche zu weychen rhieten / weyl des feindsmacht so groß war / da hat er auch nach dem exempel des Maccabei / (weyl er gesehen / das die flucht ihnen vilmehr schädlich / dann fürträglich sein würde) inen dapfer zugesprochen / und gesagt: Das wöll Gott nicht / das wir fliehen solten. Und sie ernstlich vermanet / das sie trewlich zusammensetzen / kainer sich gefangen geben / sonder ritterlichen hindurck schlagen / oder biß in den tod sich redlich und unerschrocken wehren solten. Und geschahe also da auch (wie der verlesen text vom Maccabeo sagt) ein harte schlacht / das vil zu bayden seyten verwundet wurden / und umbkamen / biß zuletzt merhwolgedachter unser frommer, trewer lieber herr landshauptman, sälinger, der redliche / waidliche und ritterliche held / nachdem er sich lang dapfer gewehret / und (wie die thürcken selber im zeugnuß geben) anfangs die feind in das dritt oder viertmal zuruck getriben / und mit eigener hand einen namhafnen Türcken erlegt / auch zwen andere tödlich verwundet darvon der ein hernach auch gestorben ist / entlich (laidier Gotterbarms) auch umbkommen / und also in seinem ordenlichen und göttlichen beruf / von wegen deß christlichen namens und glaubens / zur rettung des vaterlands / erhlich und ritterlich / auch (ohn allen zweifel) in warem lebendigem glauben / mit hertzlicher anruefung unsers herrn Jesu Christi / als ein martyr Gottes / säliglichen dahin gestorben ist. [...]

Komentar

Rodbina Auersperg je brez dvoma ena najvplivnejših kranjskih rodbin zgodnjega novega veka. Za razliko od večine svojih tekmič v deželi je imela bogato zgodovino že v srednjem veku in se šteje med praplemstvo (*Uradel*).

Eden najbolj znanih predstavnikov rodbine je Herbard Auersperg (1528–1575). Rodil se je na Dunaju, kjer je bil njegov oče Trojan (1495–1541) cesarski svetnik. Po začetnem šolanju na Dunaju je bil skupaj z bratom Vajkardom poslan na dvor klevskega vojvode, kjer sta se oba navdušila nad protestantizmom, ki naj bi mu bil naklonjen že njun oče. Leta 1546 je Herbard začel svojo vojaško kariero v Vojni krajini in kmalu dosegel položaj senjskega glavarja. Verjetno je bil ravno zaradi vojaških zaslug leta 1550, skupaj s svojim bratom Ditrihom, povišan v barona. Večkrat se je izkazal na bojnem polju, leta 1552 se je udeležil vojaškega pohoda pod poveljem takratnega deželnega upravitelja Jakoba Lamberga (ok. 1508–1566). Ko je ta nekaj dni pred smrtjo odstopil s položaja deželnega glavarja, je 12. decembra nadvojvoda Karel (1564–1590) na njegovo mesto imenoval Herbarda. Tedaj že vrhovni poveljnik Hrvaške vojne krajine je bil za glavarja izbran na podlagi svoje »spodobnosti, poštenosti, poguma, razumevanja in plemenitega vedenja«. V skladu s svojimi prepričanji in za razliko od svojih predhodnikov, ki so prisegali Bogu in vsem svetnikom, je Herbard prisegel Bogu in svetemu evangeliju, tj. po t. i. protestantski formuli prisege.

Svoj slaven konec je doživel 22. septembra 1575, ko je po spopadu z manjšo osmansko enoto naletel na glavnino vojske. Čeprav naj bi imel s seboj le okoli petdeset konjenikov, se je odločil za boj, v katerem se je še zadnjič obrnil k Božji pomoči, kot je v svojem pogrebem govoru govo-

ril kranjski predikant Krištof Spindler (1546–1591). Z njim naj bi obležala tudi rojak Friderik Višnjegorski in pruski plemič Daniel von Tettau z večjim delom spremstva. V bitki je bil med drugimi zajet Herbardov najmlajši sin Volf Engelbert (1552–1590), ki se je iz ujetništva vrnil šele leta 1577, potem ko so Auerspergi Osmanom plačali zanj visoko odkupnino. Skupaj z njim so Auerspergi odkupili tudi nagačeni glavi Herbarda in Friderika Višnjegorskega, ki sta kot rodbinski relikviji še danes javnosti neznano kje v njihovi posesti. Na prošnjo sorodnika je osmanski poveljnik kmalu po bitki vrnil Herbardovo lobanjo, ki je bila skupaj z njegovim truplom pokopana v špitalski cerkvi sv. Elizabete v Ljubljani. Pogreb je vodil že omenjeni Krištof Spindler, ki je dal svoj pogrebni govor oziroma pridigo tudi natisniti pri ljubljanskem tiskarju Janezu Mandelcu.

Svoje delo je v predgovoru namenil Herbardovi vdovi, ki se sama zaradi bolezni ni mogla udeležiti pogreba, kot tudi njenim dobrim prijateljem, in kot tolažbo ob izgubi moža in sina. Krajši zgodovini Jude Makabejca iz devetega poglavja Makabejcev sledi pridiga, kot je bila verjetno prebrana na pogrebu. Sestoji iz treh razdelkov, življenja, smrti in pogreba Jude Makabejca, ki jim je ob bok postavil Herbardovo življenje, smrt in pogreb. Herbard je, v svoji pridigi pripoveduje Spindler, po svojem bistvu in zgledu enak biblijskemu junaku, ki je prav tako podlegel v bitki proti številčnejšemu sovražniku. S svojo pridigo je Spindler slavil Boga in vzgajal žive, kar je bilo v skladu s smislom luteranskega pogreba.

Luka Dremelj

Objava

Radics, Peter, von, *Herbard VIII. Freiher zu Auersperg (1528–1575) ein krainischer Held und Staatsmann* (Wien 1862) 368–380.

Viri in literatura

SI AS 1, šk. 191, 1566 XII 12.

Kovač, Andraž, Smrt, odrešenje in iskanje smisla – Pogrebna pridiga Krištofa Spindlerja za Herbardom Auerspergom in plemiški etos v času konfesionalizacije, *Kronika* 64 (2016) 185–198.

Preinfalk, Miha, *Auerspergi – Po sledih mogočnega tura* (Ljubljana 2005).

Preinfalk, Miha, »Boj pri Vudački« ali Herbard Turjaški v zgodovinopisju in literaturi, *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem – Vojetov zbornik*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana 2006) 189–210.

X.

***Edlen und gestrengen gnadichlichen
und gnadlichen herr Obernehmer***

[Poročilo Konrada Hanerika o tihotapstvu]

Avtor: Konrad Hanerik

Kraj: Kastav

Datum: 26. februar 1626

Hramba: ARS, SI AS 2/I, šk. 65, fasc. 31, sn. 9

Du sollst mir die sache bei dem jungen
von uns zu dem herten am pfend.
das habe ich gesehe. Ich habe mir die sache
gesehe. Zu dem herten ist das was ich
habe gesehen. Ich habe gesehen, ich habe
in allen dinge die ich gesehen habe.
Gott sei mit uns. Amen. 16. 26.

Ich habe gesehen

gesehen die sache
Gott sei mit uns

Gott sei mit uns

Transkripcija odlomka

[...] Bey dieser gewunthten gelegenheit, meiner pflicht nach, habe ich mit undterlassen khü-
nen, edlen gestrengen hiemit in worheit zu berichten, wie das von Bergut deß herrn Carl Pa-
nizal underthonen, ain weg alß des andren unablassig contrabant, welche auf Khaffer umb
salz ohne ainigen anmeldung bey dem jenigen fillialambts pflegen. Wie dem gleich alß heudt
undter dem dato, ain weibsperson, die des Mathia Vuizikh *aleas Pezik* dahter, hiehero umb ain
fede sanitatis al hero khumben. Und durch mein nachfrag, die ich gehabt, mir glaubwurdig an-
gezaigt werden, das gemelter Mathia Vuizikh oder Pezikh mit etlichen derseligen benahbahr
auf Khaffer umb salz verraissen. [...]

Komentar

Tihotapstvo na Kranjskem je neposredno povezano s kmečko trgovino, ki je v 14. stoletju začela dobivati pomembnejšo vlogo znotraj fevdalnega gospodarskega reda. V kmečko trgovino so se v tem obdobju začeli vpenjati vsi sloji prebivalstva. Vključevanje podložnikov-kmetov je ugajalo tudi zemljiškim gospodom, ki so v obdobju predmoderne vedno bolj pogosto zahtevali denarne namesto naturalnih dajatev. Kmetje so se tako morali začeti zatekati k prodajanju svojih presežkov, saj so bili precej omejeni znotraj tradicionalnih fevdalnih odnosov. Kupčevati so smeli med sabo in z meščani na mestnih ali trških sejmi. Kmečka trgovina je tako začela prodirati na tradicionalno meščansko gospodarsko področje, kar je začelo razbijati tradicionalne gospodarske okvire in tako ustvarjati družbene nemire med podeželjem in mesti.

Deželni knez je v te napetosti posegel v prid mest, saj sta rušenje tradicionalnih gospodarstvenih razmer in nemir ogrožala njegove dohodke iz komornih posesti. Kmečko trgovino je skušal omejiti na mestne trge in tudi preprečiti prekupčevanje na podeželju, ki je povzročalo odtok davkov. Notranjeavstrijski deželni knezi od Friderika III. (1452–1493) naprej so to skušali doseči z uvajanjem novih in višjih mitnin, z omejevanjem trgovine v določene smeri (npr. tržaška prisilna pot), prepovedmi izvažanja raznih dobrin (živine, živil, še posebej žita, ki se je pogosto uporabljalo za prekupčevanje s soljo), uveljavljanjem sistema bolet, tj. potrdil, da je tovor prečkal mitnico, in podeljevanjem raznih trgovskih privilegijev itd. V 16. stoletju, ko je bila moč deželnih stanov na Kranjskem največja, so bili ti ukrepi še neučinkoviti ali celo neizvedljivi zaradi odpora zemljiških gospodov, ki so bili glavni braniki kmečke trgovine, saj jim je prinesla dodatne prihodke.

Zaostritev ukrepov oziroma povečanje njihove učinkovitosti je prišlo z zlomom moči deželnih stanov na prelomu stoletja. To se je zgodilo v času deželnega kneza nadvojvode Ferdinanda II. (1596/97–1637), ki je najprej leta 1602 in 1604 s patentom posegel v razmere trgovine na Kranjskem. V patentu je bilo definirano, s kakšnim blagom sme kmet poslovati. Ukrep je dokaj stvaren, saj kmetu dopušča poleg prodajanja pridelkov tudi nekatere neagrarne dejavnosti. Toda v praksi so se zaradi različnih nejasnosti glede jezika dogajali mnogi prekrški. Uveljavitev tržaške prisilne poti, ki je predpisovala, skozi katere mitnice mora iti blago, je bila eden izmed glavnih vzrokov za naraščanje primerov tihotapstva. Sistem nadzora prometa se je ves čas izpolnjeval s postavljanjem dodatnih mitnic in uvajanjem sistema bolet. Bolj »podjetni«⁴ trgovci so se seveda želeli tem omejitvam izogniti.

Za zgodovinopisje pozitivna plat pa je, da sta povečana centralizacija in zaostreni nadzor povzročila tudi več dokumentiranih primerov poskusov tihotapstva, torej več virov, kakršen je odlomek v tem poglavju. Odlomek iz poročila prikazuje nadzor na nižji ravni, na ravni upravnikov in ovaduhov.

Pred branjem je treba omeniti, da se nahajamo na trgovski relaciji Ljubljana–Reka in da je dokument shranjen v škatli, ki vsebuje dokumente iz Bakra. Luka Bakar je bila za tihotapce, ki so izhajali iz kočevskega, ribniškega, poljanskega in metliškega gospostva, atraktivna izbira, saj so se tako lahko izognili trgovskim pristojbinam v Reki. To dejstvo je v luko privabilo tudi veliko število beneških trgovcev. Konrad Hanerik, ki je bil najverjetneje upravnik v Kastavu, zadolžen za nadzor prometa, poroča, da so podložniki Karla Panizola iz Bergutta, najverjetneje gre za današnjo vas Veli Brgud v bližini Reke, skušali tihotapiti sol iz Khaffra (nejasno, za kateri kraj gre), tako da so se izognili mitninskim postajam. To so ugotovili, ko so izpraševali ženo osumljenega tihotapca Matije Vujčika, ki je na urad prišla s *fede sanitatis*, tj. potrdilom o nekužnosti blaga, izdajano v časih, ko je prihajalo do izbruhov kuge. *Fede sanitatis* so zelo verjetno skušali uporabiti, ker je leta 1625 na Kranjskem in Štajerskem izbruhnila kuga. Nato je omenjen še kovač iz Lož, ki je kot zaupnik ali ovaduh spremljal dogajanje.

Epiloga te zgodbe žal še ne poznamo. Na koncu Hanerik omenja, da je slišal, da davčni urad v Reki pogleša nekaj robe, a več o tem da ne ve.

Klemen Bergant

Literatura

Gestrin, Ferdo, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana 1972).

Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem* (Ljubljana 1991).

Karaman, Igor, *Privredni život banske Hrvatske od 1700 do 1850* (Zagreb 1989).

Kosi, Miha, *Potujoči srednji vek – Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem* (Ljubljana 1998).

Panjek, Aleksander, *Od kmečke trgovine do integrirane kmečke ekonomije, preživetje in podjetnost – Integrirana kmečka ekonomija na slovenskem od srednjega veka do danes* (Koper 2018) 15–50.

XI.

***Wir Ferdinand von Gottes gnaden
ertzhertzog zu Osterreich***

[Patent nadvojvode Ferdinanda
o izgonu protestantov]

Avtor: Ferdinand II.

Kraj: Gradec

Datum: 12. november 1599

**Hramba: ARS, SI AS 1079, zbirka normalij,
mapa 2 (Cesarski patenti 1560–1619), št. 92**

Ferdinand H.

Ad mandatum Serenissimi
Dñi Archiducis proprium.

Jünglingstug

Transkripcija odlomka

[...] Das / weil wir nemblichen / hievor und jetzo imer fort von denen catholischen der römischen allain seligmachenden religion / zuegethonen ordenlichen seelsorgern / bischoven / pfarrern / und *beneficianten*, zum oftermalen und fast täglich / mit sonderer hoher / und zwar billicher beschwär angeloffen: und uns benebens aus schuldiger pflicht / underthenigist angebracht worden / Wie ire gedachter seelsorger / geistlichen ordenlichen *iurisdiction* underworffene schäfflein / von denen uncatholischen sectischen falschen lehrern / und eingetrungnen predicanten / hin und wider verführt / in verdambliche irrthumb und ketzereyen gebracht / und das inen ire uralte / von vil hundert jaren hero wolersessne pfarrlichen recht / und gerechtighaiten / in vil manich weg entzogen werden / mit underthenigister demütigister ansuechung / das wir als herr und landtsfürst / auch obrister vogt / aller geistlichen stiftungen / die höchstbedürfftige wendung und einsehung / gnedigist thuen und fückhern wolten / Das wir demnach / aus christlichem gottselligem eiffer / unserer wahren erkhten und bekhten / allgemainen religion / nit unbillich bewögt worden / Die sectischen lehrer und predicanten / zumall unsern vor disem irentwillen / und in dergleichen religions sachen / manigfaltig Ausgangnen ernstlichen *special* bevelchen / der schuldige gehorsamb / in nichten / oder doch wenig gelaist worden / von den stöten und märckhten / so woll denen pfarr: und andern khirchen / und *beneficien* am gey / damit die burger / auch anders gemaines volck / von irer falschen lehr und *opinion* abgewendet / und nicht weiter / als es layder mit viller armen seelen undergang bishero bschehen [...]

Komentar

Vladavino deželnega kneza notranjeavstrijskih dežel in kasnejšega cesarja Ferdinanda II. (1596/97–1637) zaznamuje neizprosna protireformacijska politika. Za razliko od svojega očeta nadvojvode Karla II. (1564–1590), ki je bil sprva prisiljen voditi kompromisno versko politiko, ki je svoj vrh oziroma v očeh katoliške strani svoje dno dosegla z bruško versko pacifikacijo leta 1578, je Ferdinand že od samega začetka svojega vladanja vodil odločno rekatolizacijsko politiko. Med dedno poklonitvijo notranjeavstrijskih dežel na prehodu iz leta 1596 v 1597 mu je uspelo izterjati zvestobo stanov brez potrditve določil bruške verske pacifikacije. Zastopal je sakralizirano patriarhalen ustavni koncept. Svojo oblast je videl kot vlogo očeta do otrok, za svoje podložnike je srčno skrbel, je trdil, a je od njih zahteval tudi brezpogojno poslušnost. Za svojo dolžnost je imel vzpostavitev in ohranjenje katoliške »pravovernosti« v svojih deželah, kar je bila, kot je verjel, tudi njegova pravica kot deželnega kneza. Skrbel je, da v mestnih svetih večino dobijo katoliki, in najprej je izgnal protestantske pridigarje, predikante.

Ključno vlogo v Ferdinandovem programu rekatolizacije je imel lavantinski škof in deželno-knežji namestnik Jurij Stobej Palmburg (1532–1618). V svoji spomenici, ki jo je izdal 20. avgusta 1598, je načrtoval pot protireformacijske politike. Stobej je za izvajanje protireformacije zavračal uporabo nasilja in javnih disputacij, saj je verjel, da protestanti v notranjeavstrijskih deželah ne bodo izvedli oboroženega upora. Svetoval je postopno akcijo, svoje stališče pa je izvajal iz svojega zaupanja v augsburški verski mir, ki je določal, da deželni knezi določajo veroizpoved svojih podložnikov. Pravo je bilo po njegovem mnenju na strani habsburškega deželnega kneza, tiste, ki bi ne bili pripravljeni sprejeti katoliške vere, pa je čakal izgon oziroma jim je bila omogočena izseli-

tev, kot jim jo je dopuščal *ius emigrandi*. Na tak način naj se je knez najprej znebil protestantskih predikantov, nato pa vseh protestantov, in svoje dežele slednjič spet naredil katoliške. Stobej je tudi trdil, da je za Koroško, Kranjsko in Štajersko izvedba inkvizicije prepozna, saj je protestantska vera tam že utrjena in mnogi protestanti zasedajo visoke službe.

Jeseni 1598 je Ferdinand izdal t. i. septembrske odloke, ki so predhodnica patenta, ki je sledil naslednje leto. Trinajstega septembra je izgnal predikante iz Gradca in Judenburga. Po ugovorih štajerskih stanov je zavrnil njihovo sklicevanje na augsburški verski mir in bruško pacifikacijo. Ferdinand je nato 22. oktobra izdal ukaz, da naj pod grožnjo smrti Ljubljano zapustijo vsi protestantski predikanti in učitelji. Koroški je bilo tedaj še prizaneseno. Kljub knežji grožnji pa je veliko predikantov nadaljevalo svoje delo v ilegali, saj so našli zatočišča med naklonjenim plemstvom.

Kranjsko so leta 1599 pestile versko in politične napetosti, dolga vojna s Turki oziroma finančna bremena, povezana z vojno, in kuga. Čeprav so Ferdinandovi ukrepi povzročili, da so se protestantski stanovi in meščani tesnejše povezali, je katoliškemu taboru uspelo prevzeti pobudo. Število spreobrnitev meščanov v katolištvo je naraščalo, četudi so bili mnogi zgolj »mlačni katoličani«.

Ferdinand je torej 12. novembra izdal patent o dokončnem izgonu predikantov in prepovedi protestantskega bogoslužja v deželah Notranje Avstrije. V patentu se sklicuje na prošnje katoliške duhovščine, ki ga opozarja, da protestantski predikanti kljub izgonu še vedno opravljajo verske obrede. Ukazuje, da naj bodo tisti, ki se ukaza ne držijo, strogo kaznovani. S kaznijo grozi tudi plemstvu, ki bi ponujalo predikantom zavetišče.

Ferdinandove odloke so leta 1599 začele izterjevati reformacijske komisije, ki so skrbele za zvestobo meščanstva in izničenje protestantskega vpliva. Na Kranjskem je komisijo vodil ljubljanski škof Tomaž Hren (1560–1630), na Štajerskem in Koroškem pa sekovski škof Martin Brenner (1585–1616).

Klemen Bergant

Literatura

Dolinar, France M., *Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten, Primus Truber 1508–1598 – Der slowenische Reformator und Württemberg*, ur. Lorenz Sönke idr. (Stuttgart 2011) 327–340.

Dolinar, France M., Politische Rekatholisierung und katholische Reform in Innerösterreich am Beispiel des Laibacher Bischofs Tomaž Hren (1597/99–1630), *Primus Truber 1508–1598 – Der slowenische Reformator und Württemberg*, ur. Lorenz Sönke idr. (Stuttgart 2011) 341–354.

Jerše, Sašo, Vera, upanje, oblast – O notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj. *Vera in hotenja – Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše (Ljubljana 2009) 67–103.

Losserth, Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im XVI. Jahrhundert* (Stuttgart 1898).

Kočevar, Vanja, Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599, *Arhivi* 37 (2014) 31–64.

XII.

Jest, Juri Fertßai, perseshem

[Prisega Jurija Ferčaja v zadevi
uboja tatu v samoobrambi]

Avtor: N. N.

Kraj: Bled

Datum: 22. julij 1680

Hramba: ARS, SI AS 721, Gospostvo Bled, Iustititalia, fasc. 25

Jest Juri fertßai puvshom per
 tem Jonim Gospodi Boga, Ozhota
 synu, Jenui sutiga, toic te sui te
 trojzi. De pruißta vbiti
 macha Hrest/: Koker se je meni
 Doclu:/ od moie kozhi doli po hribu
 enumalu od te poti nauadne poti sho: Jenui
 venim shatili nikatere rezhi napsu.

Drugit di ta vbiti, potem
 kadar son iest reku, de ozhom shake
 potipat, antevant dal. Ni oboden
 moi shake potipau, Jenui tiza tuzi
 na bosh potipau.

Trekiti, de kadar son iest ta
 shake potipau, sim samerkau, di vtistim
 sasi nekatere moie nizhi/nesthi: Jenui
 ta vbiti prizai stem pouirkam, kateriga
 ic on vrolec iomu, on shlak pruti
 moie glavi pollau, Jenui dokler Je
 meni pre blisu bil, Jenui meni ni mogu
 prau sadeti po obrasu, ^{da kriega} enumalu derßau,
 Jenui ~~glut~~ ^{popadla} prizai nani sequ: Hic
 40 sma fi ^{Jest} Kupai, sukala gionii po
 tistim tem, svestu, di ic moia. Traiqa
 risterpna bila.

7 Jenui na Vla
 voryla

K'zhiterstimu de potem ta vbiti se ic supet
nami spustu, Jenui de sem iest ta shlak
kateriga Jex nami pollau, smois Sikiro
donissu, Jenui po tyistim Jenui Vbitimui
en shlak na glava dau.

Sikiro

K'potima de dokler son se iest bau,
debi ke ta vbiti moie k'zhere, katere
Je tazhas vuti billa, bil kai kudiga
alli shaliya stum: sem iest prubi niomu
viku, Sebi on shake smano k'viti n'fssu,
na to ic on en Jhas smano shv. Jenui
kadar sem iest niega prathau, se Jhit
vola ic on teliku moies v'zhi v'vse,
+ ic on mozhau Jenui ^{na} Jhis em maikem shake od sebe
vergu, en kamen gori v'vignu, Jenui
tyistiga name kudiga, Jenui naroka
sadeu. Jhet to Jex ta vbiti, venu
germoie shazhu, iest pak samim ~~v'v~~
v'vitu, Jenui kadar sem blipu knicemu
pershu, Jex on ^{meni} ^{spovist'kam} supet, en shlak na herbit
dau, Jenui ic Jhit to b'vshau.

K'zhostimui de ic menu Jhet to iesa
Toku previlla, de se nemoren prau
spont, kai sem iest dally shnim sazhnu.
Koka meni ^{"pomagai"} buh, luba diviga mapia,
Jenui v'v' suimiki na moi posledni
dan, kadar se boze moia vboya dustiga
od moiga t'vasta Lozhilla. Amen.

Transkripcija odlomka

[...] K petima, de dokler sem se iest bau, de be ke ta vbiti moie hzhere, katera je ta zhas v uti bila, bil kai hudiga ali shaliga sturu, sem iest pruti niemu reku, de bi on shakl s mano k uti nehsu. Na to ie on en zhas s mano sho. Jenui, kadar sem iest niega prashau, se zhes vola, ie on teliku moich rezhi vsel, [ie on mozhau, jenui] zhes enu maihenu shakl od sebe vergu, en kamen gori vsignu, jenui, tystiga name luzhu, jenui, v roka sadeu. Zhes to je ta vbiti v enu germoie shazhu, iest pak sa nim hitu, ienui, kadar sem blisu k niemu pershu, je on meni supet s pouirkam en shlak na herbet dau, jenui ie zhes to beshau.

K shestimu, de ie menu zhes to iesa toku prevsela, de se ne morem prau sponit, kai sem iest dale s hnim sazheu. Koker meni Buch pomagai, luba Diuiza Maria, jenui, vse sueniki na moi posledni dan, kadar se bode moia vboga dushiza od moiga tellesa lozhila. Amen.

Komentar

Notranjeavstrijske dežele so bile v obdobju zgodnjega novega veka vpete v sistem kompleksnih prekrivajočih se pravnih prostorov in jurisdikcij z zapletenimi interakcijami, za katere sta bila značilna pravni partikularizem in pluralizem. Patrimonialna jurisdikcija je bila kot prvostopenjska instanca navadno pristojna za sojenje nepriviligiranemu, podložniškemu sloju prebivalstva v civilnopravnih in lažjih kazenskih zadevah. Na območju gospostva Bled je bila v pristojnosti briksenske škofije, ki je imela kot imetnik nepriviligiranega deželskega sodišča tudi pravico do sojenja v težjih kazenskih zadevah.

Začetki gospostva briksenskih škofov na blejskem območju so sicer postavljeni v leto 1004, natančneje 10. aprila, ko se posestvo Bled kot *Ueldes* prav tako prvič omenja, z darovnico cesarja Henrika II. (1014–1024), s katero so pridobili zemljišča neposredno na Bledu in v okolici. Posest so že do konca stoletja precej povečali in si tako pridobili obsežen teritorij, ki so ga imeli, s prekinitvijo v letih 1803–1838, v lasti vse do leta 1858, ko ga je odkupil Viktor Ruard, veleposestnik in podjetnik z Jesenic.

V 15. stoletju je bila blejska patrimonialna jurisdikcija začasno razdeljena med tri zemljiške gospode, med njimi tudi sosednje radovljiško gospostvo. V drugi polovici 16. stoletja je zaradi spora z imetniki radovljiškega gospostva, ki je imelo v blejskem gospostvu še vedno del posesti in tretjino deželskega sodstva, prišlo do sporazuma, ki je zakupnikom oziroma upraviteljem blejskega gospostva in deželskega sodišča dovoljeval sojenje in obsodbo prestopnikov, medtem ko naj bi izvršitve sodb, o katerih je odločal krvni sodnik, prepuščali deželskemu sodišču v radovljiškem gospostvu. Slednje je vsaj od leta 1668 za obravnave blejskih prestopnikov iz našega primera dobivalo celoletni pavšal. Takšna določila so zaradi mnogih nejasnih razmejitev in pristojnosti povzročala številne spore. Tudi v sodnem procesu, ki je predstavljen v nadaljevanju, je med radovljiškim graščakom Janezom Karlom grofom Thurnom in takratnim blejskim zakupnikom Janezom Andrejem Gallenfelsom zaradi sporov v zvezi z razdelitvijo sodnih pristojnosti morala posredovati deželna oblast.

Zbirka prisežnih besedil iz fonda blejskega gospostva, ki obsega sto sedemindvetdeset priseg, danih pred patrimonialnim sodiščem gospostva Bled, ki jih je odkril in leta 1975 objavil arhivist in zgodovinar Peter Ribnikar, še vedno velja za eno najobsežnejših zbirk v slovenskem

jeziku, ki jo danes hrani Arhiv Republike Slovenije. Prisega so bile pogosto uporabljene kot eno izmed dokaznih sredstev v sodnih postopkih, na sodišču so bile podane javno, pogosto z nekaterimi obrednimi elementi.

Dne 22. julija 1680 je radovljiški podložnik Jurij Ferčaj, v zadevi uboja tatu Mohorja Hrasta v samoobrambi ali silobranu, podal t.i. očiščevalno prisego, tj. *juramentum purgationis*, ki se v sodnih obravnavah pojavlja predvsem v težjih kazenskih zadevah. Arhivsko gradivo o predstavljenem sodnem procesu, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije, je dobro ohranjeno, iz glavne oziroma končne sodbe, ki je sledila zapisu prisega, izvemo, da je bil Ferčaj sicer oproščen, zaradi nadaljnjih zaslišanj pa naj bi ostal priprt še štirinajst dni. Prisego je verjetno zapisal Simon Wocheiner, ki je kot blejski uradni pisar deloval več kot trideset let, zadnjič se kot pisar omenja leta 1685. Od 17. stoletja dalje naj bi gospostvo Bled redno zaposlovalo uradnega pisarja, ki naj bi razumel slovenski jezik. Zapis prisega, ki je ohranjen tako v slovenskem, in *Crainerischersprach*, kot v nemškem jeziku, z značilno strukturo prisežnega obrazca, je vsebinsko sestavljen iz štirih delov. V prvem sta navedena ime in priimek prisegajoče osebe, v drugem ime osebe, ki se ji je prisegalo, običajno Bogu, v tretjem in osrednjem delu je zapisana vsebina prisega in v zadnjem zagovor priseženca. V slednjem so običajno prisotna sklicevanja na posredovanje višje, božje sile v primeru, da prisežnik ne bi govoril resnice.

V prisežnem besedilu je v šestih točkah opisan potek dogodkov, ki so vodili do uboja Mohorja Hrasta. Po pričevanju Ferčaja naj bi Hrast šel mimo njegove koče in nosil nekaj v žaklju. Ferčaj naj bi opazil, da v žaklju nosi njegove stvari, ko naj bi ga Hrast napadel s poverkom, naramnim drogom za nošenje veder, nakar je prišlo do pretepa. Ferčaj naj bi se bal, da bi Hrast storil kaj hudega njegovi hčeri, ki je bila ta čas v koči, zato naj bi ga pozval, da oba skupaj z domnevno ukradenimi stvarmi odideta do koče, ko naj bi ga Mohor zopet napadel in vanj zalučal kamen, ki je Ferčaja zadel v roko. Zatem naj bi zbežal in Ferčaja ponovno napadel s poverkom. Nazadnje Ferčaj navaja, da ga je jeza tako prevzela, da se ne spomni, kaj je storil Hrastu.

Lucija Pečnik

Literatura

Ribnikar, Peter, *Slovenske podložniške prisega patrimonialnega sodišča Bled* (Ljubljana 1976).

Škrubej, Katja, Courtroom oaths and patrimonial court in 18th-century Carniola: vestiges of ‚ius proprium‘ and local autonomy (The case of the Estate of Veldes/Bled), *Lex localis – Revija za lokalno samoupravo* (Maribor 2003) 203–228.

Škrubej, Katja, Rechtsräume als (Fragestellungs-)Konzept und Versuch einer Rechstraumtypologie im Rahmen der slowenischen Rechtsgeschichte, *Endpunkte. Und Neuanfänge – Geisteswissenschaftliche Annäherungen an die Dynamik von Zeitläuften*, ur. Sašo Jerše in Kristina Lahl (Köln, Böhlau 2022) 51–65.

Vidic, Marko (ur.), *Blejski grad – 1000 let prve omembe* (Bled 2011).

XIII.

Extract auß meinen diariis

[Izvleček iz dnevnika Franca Henrika pl. Raigersfelda]

Avtor: Franc Henrik Raigersfeld

Kraj: s. l.

Datum: Med 9. januarjem in 10. marcem 1725

Hramba: SI AS 730, fasc. 201, str. 102–103

1725
Feb
23

Martini

1

8

10

Transkripcija odlomka

1725 jener 14

[...] Heüt war ich in der comédie wo ich m[eine] l[iebe] M[aria] das erstenmahl gesehen und zu kennen das glück gehabt.

Die begewenheit ist merkwürdig. Ich ware bißhero und fast seit anno 1712 mehrentheils ausser land, folglich hab ich sonderlich die junge welt allhier in mein vaterland nicht gekent.

Ich sasse in der zweyten reyhe und die fr[aule] nebst andern frauenzimmer in der ersten reyhe.

Der b[aro]n Kuschland, mein bald darauf gewordener schwager, sagte mir auf crainerisch, ich solte aufstehen, er wolte mir eine *lepa punza* zeügen. Ich gieng mit ihm und passirte bey den ersten rang, wo er auch die fraüle observiren machte. Er fragte mich, wie sie mir gefalt. Ich antwortete ihm, wan mich diese fraule haben wolte, so wäre ich resolviert, sie gleich zu heyrathen.

Ach grosser Gott, wir hätte ich mir einbilden können, das du sie mir destiniret hast? [...]

Komentar

Ko je leta 1628 deželni knez Ferdinand II. (1597/98–1637) z izgonom protestantskega plemstva uresničil svoja dolgoletna prizadevanja za rekatolizacijo svojih dežel, je del protestantskih plemičev zapustil tudi Kranjsko, kar je ne le številčno oslabilo tamkajšnje plemiške vrste. S tem se je ponudila priložnost zlasti trgovcem iz severne Italije, ki so se že od konca 16. stoletja priseljevali na Kranjsko ter na podlagi svojega kapitala večali svoj vpliv in si naposled pridobili plemiške nazive. Staremu plemstvu meča se je tako pridružilo plemstvo denarja, ki je v nekaterih primerih izhajalo tudi iz domačega okolja. Ena takih je rodbina Raigersfeld. Njen začetnik je bil Sebastijan (1655–1732), sprva Janez Boštjan Rakovec, kmečki sin, ki mu je zaradi nadarjenosti uspelo pridobiti uradniško službo, vestno opravljanje le-te pa mu je omogočilo poplemenitenje in sprejem med deželne stanovne. S poroko si je razširil socialni krog, v katerem je poskusil trgovati z zemljiško posestjo, a ni bil posebno uspešen. Kljub temu je poskrbel za kakovostno izobrazbo svojega sina Franca Henrika (1697–1760), ki velja za enega vidnejših Kranjcev 18. stoletja. Pri šestindvajsetih letih je vodil prvo državno trgovsko odpravo na Portugalsko, pozneje je imel bleščečo uradniško kariero in srečno družinsko življenje, pridobil je baronski naziv, sploh pa je pomembna njegova pisna zapuščina, zlasti obsežni dnevniki, ki so bogat zgodovinski vir.

Sredi avtobiografskega kronikalnega spisa za leta 1697–1732 najdemo izvleček iz njegovega dnevnika, ki zajema prve tri mesece leta 1725, ko je zaradi nestrinjanja z vodstvom zapustil službo v avstrijski Orientalni družbi in se po trinajstih letih vrnil v Ljubljano. Tam je v stanovskem gledališču spoznal svojo bodočo ženo Marijo Ano Erberg (1710–1752). K njej je pristopil na pobudo bodočega svaka, ki ga je bil, napol v kranjščini, povabil, naj gre z njim, da mu pokaže »eine lepa punza«. Franc Henrik se je zaljubil na prvi pogled. Sledilo je dvorjenje, nad katerim so bdeli nezaupljivi sorodniki takrat štirinajstletne Marije Ane. Še konec istega leta jo je zasnil, marca 1726 je sledila uradna zaroka, čez tri mesece sta bila že poročena. V zakonu, ki je trajal šestindvajset let, mu je rodila dvaindvajset otrok. Njena smrt ga je izredno prizadela, z izgubo pa se je soočil tako, da je v njeno sobo postavil dve krsti, v eni je bil njen mavčni odlitek, oblečen v njeno obleko, v drugi pa je nadaljnjih osem let spal sam. Preživeli so ga štirje sinovi, ki so naredili

uspešne kariere v vojski, diplomaciji, Cerkvi in upravi. Rodbina je v moški liniji izumrla s Frančevim vnukom Jeffreyjem (1771–1844), ki je bil kontraadmiral v britanski mornarici.

Luka Dremelj

Objava

Luschin-Ebengreuth, Arnold, Die Freiherren von Raigersfeld, *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 12 (1931) 27–28.

Literatura

Štuhec, Marko, »Ah, ljubi Bog, kako bi si bil mogel umišljati, da si mi jo bil namenil!« – Ta veseli dan ali Raigersfeld se ženi, *Gestrinov zbornik*, ur. Darja Mihelič (Ljubljana 1999) 203–215.

Preinfalk, Miha, *Plemiške rodbine na Slovenskem, 17. stoletje* (Ljubljana 2014).

Kos, Dušan, *V službi njenega veličanstva – Politika in elite med Dunajem, Ljubljano in Trstom v zapisih Franca Henrika barona Raigersfelda (1697–1760)* (Ljubljana 2022).

XIV.

Endt = Urtl.

[Sodba krvnega sodnika Janeza Adama Menharda
v zadevi *crimen sodomitiae*]

Avtor: Janez Adam Menhard

Kraj: Hrastovec

Datum: september 1749

Hramba: SI ZAP 9/3, Gospodstvo Hrastovec, spisi 1533–1898, šk. 101

1749

Endt = Urtl.

Der die des gegen Landgericht Lyfath gäth,
Ansaag in Crimine Sodomie Processus selbst,
der Kambell und dym Complicis Anton gäth.
röng.

Gegenwärtige zwei Malefiz Verurtheilten, die erst
Nasmond Jochen Kambell der 60. Jahren jünger
alt, Cäth. religion begehrteten Stande, aus
der St. Jochen Jstare gebürtig und in der zu
genannten ansehbaren Verurtheilten gewesenen Lyfath
gäthensatz. Antwortham: Der andere Nasmond
Anton gäthensatz der 55. Jahren jünger alt, Cäth.
Holl. religion, begehrteten Stande, aus der
St. Jochen Jstare gebürtig, löstmaßig der die
Cätharina Kambell gewesenen Einwohner, zu
ein Vegen ihren eingangenen Verurtheilten ihren
Leben der Vast bedienten Stande andere aber
zu einen nachfolgenden Exempel zu der gewesenen
Lieser gewesenen Stande gestrichet, alledem mit
dem Jstare von Leben dem Vast Jstare, zu
zu den deren Kambell deren abgeflagen
Jstare auf einen anderen Jstare, zu
der Jstare zu Jstare und Jstare Verurtheilten,
Jstare der Jstare in der Cäth gestrichet.

Gott sey gütig und barmhertzig ihm amen. Bile
len. Sey Landvogt des Landt gütig
dem. Wif. 1749.

Auf dem dyen ist meine fündigung.

Ich, Adam Wambach
kaj. k. k. k. k. k.
in Wambach

Totj dwey Bersonj Brilscho, Ja Barua Sie me-
nüm Beler Wambach jechoj Stárosj bo. Lott Ca:
tholsfi Virj mo Saconsfiga Stana ol Swoliga
Betra fero Roian, jeno Bott grät kraštoue
solloschen jno Stanouiten. Ja Frugj Sie me-
nüm anton gabrouer ss. Lott Jegouj Stárosj
Catholsfi Virj, jno Saconsfiga Stana, ol Swet-
liga Bettra fero Roian, Isalnimo je Wic-
ser Catharinj Werlischim offer, moreo Sa-
volj niech negrechj do Sasluscheno Streifingo
prestal drugim ludem fanemo exemplj jeno

na' Richtnj Blāz Belānj Wit, jeno tam jech
leben Smet Schum Richtanj Wit, so dem jech Sella
jeno glaue moreo na' garmal; Sa'sganj Wit jeno
so dem da' sepeu proclimo lufli restresan
Wit. Woch na' wesfi wolj niech Tuschom
gnadlu' jno Milastu'.

Transkripcija odlomka

Totj dwey bersonj britscho, ta barua s ienum Beter Wambek, jechouj starostj 60 lot, catholski virj, ino saconskiga stana, ot Swatiga Betra faro roian, jeno bott grat Hrastouez potloschen jno stanouiten, ta trugj s ienum Anton Gabrouez, 55 lot jegouj starostj, catholski vir jno saconskiga stana, ot Swetiga Betra faro roian, k satnimo je wio per Catharinj Werlitschin offer, moreo savolj niech pregrechj do sasluscheno streifingo prestat drugim ludten k anemo exemplj jeno na richtnj blaz belanj wit, jeno tam jech leben s metschum richtanj wit, podem jech dela jeno glaue moreo na garmatj sasganj wit, jeno podem da pepeu proc timo luftj restresan wit. Woch naweski, woli niech tuscham gnadlu jno milostu.

Komentar

Deželska sodišča, ki so bila za razliko od ozemeljsko razpršenih zemljiških gospostev in njihovega patrimonialnega sodstva teritorialno sklenjena, so bila kot sodna oblast pristojna za večinsko, podložniško prebivalstvo v zadevah višjega kazenskega sodstva, tj. v težjih kazenskih zadevah. Glede na pristojnosti se je na območju notranjeavstrijskih dežel v začetku zgodnjega novega veka oblikovala ločnica med nepriviligiranimi in privilegiranimi deželskimi sodišči. Slednja so imela lastnega krvnega sodnika in so lahko izvajala krvno sodstvo, medtem ko so morala nepriviligirana, ki so sicer imela morišče, za težje kazenske primere krvnega sodnika poklicati od drugod. Takšno je bilo tudi deželsko sodišče s sedežem na gradu Hrastovec na Spodnjem Štajerskem.

O vlogi in rabi slovenščine pred višjimi kazenskimi sodišči v času pred sodnimi reformami iz srede 19. stoletja je znanega precej manj v primerjavi s patrimonialnimi sodišči, pristojnimi za lažje kazenske zadeve, za katera se je do danes ohranilo bistveno več gradiva, zlasti prisežnih besedil. Eni izmed največjih zbirk, blejskim sodnim prisegam v slovenskem jeziku, posvečamo posebno poglavje.

Najstarejši pravni dokument v slovenskem jeziku iz zgodnjenovoveškega obdobja je nastal na cerkvenem sodišču ljubljanske škofije leta 1675, ki je obravnavalo tožbo dveh zakoncev iz Polhovega grada. Najstarejša sodba v slovenščini izpred svetnega sodišča pa je sodba iz leta 1749, izrečena na sodnem procesu zaradi sodomije pred že omenjenim deželskim sodiščem Hrastovec. Bil je to tedaj že drugi sodni proces, držan istemu obdolžencu glede istega kaznivega dejanja, tokrat sicer res z drugim partnerjem. Z vidika narave zločina je sodba edinstvena ne zgolj v slovenskem prostoru, ampak tudi na širšem območju avstrijskih dednih dežel.

Besedili v slovenskem jeziku, ki sta zapisani skupaj z nemškim izvirnikom in ju danes hrani Zgodovinski arhiv na Ptuju, predstavljata razglasitev priznanja krivde obtožencev (*Urgicht*) in razglasitev končne sodbe (*Endt = Urtl*), transkripcija slednje je na začetku tega poglavja. Tako priznanje kot sodba sta bila zapisana in razglašena v slovenskem jeziku prav gotovo zato, da so ju obsojenca in tisti iz njunega okolja lahko razumeli. Prevajalec obeh besedil ni znan, lahko bi bil pisar hrastovskega deželskega sodišča ali pisar krvnega sodnika. Nemški besedili sta datirani zgolj z mesecem septembrom in letnico 1749, medtem ko je prostor za vpis dneva ostal prazen.

Deželsko sodišče Hrastovec je leta 1749 na podlagi obtožbe predajanja moško-moškim spolnim praksam na smrt obsodilo dva podložnika, šestdesetletnega malega kmeta in vinogradnika

Petra Vombeka in petinpetdesetletnega gostača Antona Gabrovca. Oba sta bila poročena in katoliške vere, iz Viničke vasi v Slovenskih goricah, rojena v župniji sv. Petra. Hrastovško gospostvo, ki je bilo tedaj v posesti grofa Janeza Ernsta Herbersteina, je za vodenje procesa zaradi narave zločina, v okvirih tedanjih sodnih praks opredeljenega kot *crimen sodomitiae*, tj. sodomitskega zločina, ki je veljal za enega najhujših in je bila zanj zagrožena smrtna kazen, poklicalo spodnještajerskega krvnega sodnika, doktorja civilnega in cerkvenega prava Janeza Adama Menharda.

Iz sodnih spisov njunega procesa, ki se je pričel konec maja in zaključil 9. junija 1749, izve mo, da sta bila na vasi znana kot pajdaša v nezmernem pijančevanju. Iz vina, ki naj bi jima vselej »omračil um«, pa naj bi po njunem pričevanju izviralo tudi njuno »nečistovanje«. Obtoženca je šele dva meseca po tem, ko sta bila ujeta pri svojem domnevnem inkriminiranem dejanju, pred hrastovškim deželskim sodiščem ovadil sovaščan Jurij Verlič. V sodnem procesu, na katerem so bile zaslišane priče in oba obtoženca, ju je najbolj bremenilo pričevanje Jurijeve matere, sedemdesetletne Katarine Verlič, pri kateri naj bi Gabrovec nazadnje prebival kot gostač in v katere izbi naj bi skupaj z Vombekom, kot pravijo sodni spisi, »gonila nečistovanje«. Pobudnik tega naj bi bil Vombek, ki je bil zaradi enakega dejanja, nečistovanja s svojim hlapcem Tomažem, obsojen že pred dvajsetimi leti, za kar je prestal leto in pol prisilnega dela, medtem ko je bil izrečene denarne kazni nazadnje oproščen. Ker so se vsa pričevanja prič ujemala in ker dejanja, do katerega naj bi prišlo petkrat, nista zanikala, ampak sta svojo sodomijo podrobno opisala in jo priznala, je lahko sodnik Menhard podal obsodilno sodbo. Medtem ko se je Vombek, ki se je pred sodiščem zaradi enakega zločina znašel že drugič, skušal braniti s priznanjem, je Gabrovec krivdo sprva zanikal, po priznanju pa je do konca sojenja vztrajal, da sta za dejanje odgovorna vino in Vombek, ki naj bi ga zapeljal v sodomitsko nečistost.

Natančen opis sodnega postopka, v katerem je navajal tudi svoje argumente, na katere se je pri predlogu sodbe opiral, in predlog kaznovanja je Menhard naslovil na štajerske politične oblasti v Gradcu in na deželno kneginjo nadvojvodinjo Marijo Terezijo (1740–1780), ki je odločala o dokončni kazni pri najhujših zločinih. Glede na takratne pravne norme je presenetljiva njegova utemeljitev rabsodbe, v kateri je njuno pijančevanje, brez katerega se pri polni zavesti, kot sta trdila sama, ne bi predajala nečistovanju, opredelil kot olajševalno okoliščino, in ne dodatno bremenitev, zaradi česar je predlagal milejšo kazen od tiste, ki jo je predvideval zakon, tj. izgon iz dežele Štajerske in deset let prisilnega dela. A deželna kneginja Marija Terezija predlogu krvnega sodnika ni sledila in je 4. julija 1749 lastnoročno podpisala ukaz za njuno usmrtitev, kar pa glede na takratne oblastne, pravne in mentalitetne in duhovne okvire ni presenetljivo.

V predstavljenem dokumentu, končni sodbi, podani v nemškem in slovenskem jeziku, sta bila obtoženca Peter Vombek in Anton Gabrovec obsojena na smrtno kazen. Usmrčena naj bi bila na morišču deželskega sodišča v Hrastovcu, kjer naj bi bila najprej obglavljena z mečem, nju ni glavi sežgani na grmadi, pepel pa naj bi bil raztresen po zraku. Kot je navedeno v sodbi, naj bi kazen, ki ju je doletela, drugim služila kot opomin. Če je bila usmrtitev izvršena, je do nje prišlo konec junija ali v začetku julija 1749, neposredni viri, ki bi o tem poročali, pa niso poznani.

Lucija Pečnik

Literatura

- Golec, Boris, Slovenščina pred kazenskimi sodišči v zgodnjem novem veku, *Acta Histriae* 24 (2016) 147–176.
- Jerše, Sašo, In vino crimen sodomitiae – Drugi sodni proces zaradi sodomije pred deželskim sodiščem Hrastovec na Spodnjem Štajerskem leta 1749, *Grmade, parade in molk – Prispevki k neheteroseksualni zgodovini na Slovenskem*, ur. Brane Mozetič (Ljubljana 2014) 11–20.
- Zadravec, Dejan, Sodba hrastovškima podložnikoma zaradi homoseksualnosti, *Arhivi – Zakladnice spomina*, ur. Andrej Nared (Ljubljana, 2014) 376–377.

Načela transkripcije

I.

Načela transkripcije nemških besedil

1. Postavljanje ločil je pragmatično. Besedotvorje sledi viru. Izjema je ločitev besede *zu* od glagola v nedoločniku.
2. Velika začetnica se uporablja za (1.) osebna imena, imena političnih, pravnih in upravnih entitet, vladarske in druge častne naslove ter religiozne entitete, (2.) toponime, (3.) imena mesecev, dni in praznikov, (4.) akademske nazive in označbe za svetnike.
3. Črki *a* in *o* se uporabljata v sodobni glasovni rabi.
4. Črki *i* in *u* se uporabljata samo kot samoglasnika, črke *j*, *v*, *w* pa le kot soglasniki. Črka *u* v pomenu črke *f* se zapiše kot *v* (na primer *bischove*). Dvočrkje *tz* v pomenu črke *z* se v transkripciji pisanih besedil zapiše kot *z*.
5. Dvočrkji *uu* in *vu* v pomenu črke *w* se zapišeta kot *w*.
6. Beseda *dz* v pomenu *das* oziroma *daß* se razreši iz konteksta.
7. Podvojitev soglasnikov (na primer *mm*, *nn*, *tt*) se odpravi.
8. Dopolnitve v besedilu stojijo v oglatih oklepajih.
9. Nenemške besede se zapišejo v kurzivi.
10. Pri tiskanih virih se ohranjajo interpunkcije iz vira (/).
11. Okrajšave so razrešene.

II.

Načela transkripcije latinskih besedil

1. Transkripcija sledi naslednjim občim načelom:
 - a. Dolgi in kratki *i*, ki je v besedilu zapisan kot *j* (na primer *commentarij*), se zapiše kot *i*.
 - b. Zapisani *u* lahko pomeni ali samoglasnik *u* ali soglasnik *v*; če je v samoglasniški rabi, se zapiše *u*, če je v soglasniški rabi, se zapiše *v*.
 - c. Ohranjajo se posebnosti poznosrednjeveške latinščine (menjava med *d* in *t*, opustitev začetnic *h*, podaljšava *g* v *ng*, vstavljanje *p* med *m* in *n*, *w* zamenja *vu*, ohranjene so nekatere forme iz srednjeveške latinščine).
2. Okrajšave so razrešene, izjema so ligature (&).
3. Lastna imena sledijo zapisu v izvirniku.
4. Velika začetnica se uporablja na začetku povedi, pri lastnih imenih in pridevniki, ki so vezani na lastna imena, ter pri *nomina sacra*.
5. Pisanje besed ali skupaj ali narazen sledi izvirniku. Če v izvirniku ni bilo jasno, se sledi sodobni rabi.
6. Interpunkcije so ohranjene.

III.

Načela transkripcije slovenskih besedil

1. Transkripcija vobče sledi naslednjim načelom:
 - a) podvojeni soglasniki se odpravijo;
 - b) ohranjene so črke *q, x, y*;
 - c) črka *f* je v pomenu črke *s* prečrkovana kot *s*;
 - d) zapis črke *k* s črko *c* ni spremenjen;
 - e) črki *i* in *j* ter njuni sklopi so zapisani kot v izvirniku, enako velja za črki *u* in *v*;
 - f) ligature *ae, oe, au, ue, ie* so zapisane kot v izvirniku;
 - g) zapis zvnečih in nezvnečih soglasnikov *p* in *b*, *d* in *t*, *g* in *k* sledi izvirniku.
2. Sičniki in šumniki so ohranjeni kot v izvirniku.
3. Nadčrkovna znamenja so izpuščena, tudi preglasi.
4. Pri uporabi velike in male začetnice se upoštevajo sodobna pravopisna pravila, upošteva se tudi sodobna interpunkcija.
5. Vse okrajšave so razrešene.
6. Na mestih, kjer so predlogi v izvirniku zapisani skupaj z jedrom besedne zveze, se v prepisu zapišejo narazen (na primer *smano* > *s mano*).

Register imen

Andreae Jakob

Auersperg

Ditrih

Herbard

Trojan

Vajkard

Volf Engelbert (I.)

Volf Engelbert (II.)

Brenner Martin

Bullinger Henrik

Dolničar Janez Gregor

Egk Janez Jožef

Erberg Marija Ana

Evgen IV., papež

Fašang Krištof

Feliks V., protipapež

Ferčaj Jurij

Gabrovec Anton

Gallenfels Janez Andrej

Habardanec Ivan

Habsburžani

Ferdinand I.

Ferdinand II.

Friderik III.

Karel II.

Karel V.

Maksimilijan I.

Marija Terezija

Hanerik Konrad

Henrik II., nemški cesar

Herberstain

Janez Ernst

Jurij

Žiga

Hrast Mohor

Hren Tomaž

Ivanovič Vasilij III., moskovski veliki knez

Jurišič Nikolaj

Krelj Sebastijan

Kristijan II. Oldenburg, danski kralj

Kuripečič Benedikt

Lamberg

Jakob

Jožef

Jurij

Žiga

Lenkovič

Ivan

Janez Jožef

Ludvik II. Jagelonski, ogrski in češki kralj

Luther Martin

Mandelc Janez

Menhard Janez Adam

Modest Golia Ludvik
Modruški Krištof
Morhart Ulrich

Nikolaj V., papež
Nogarola Lenart

Oporinus Ioannes

Panizol Karl
Pij II., papež

Radics Peter
Raigersfeld
 Franc Henrik
 Jeffrey
 Sebastijan (Janez Boštjan Rakovec)
Ravbar Kozma
Ruard Viktor

Schnepf Erhard
Sigismund I. Jagelonski, poljski kralj
Singriener Johannes
Spaur Janez Tomaž
Spindler Krištof
Stobej Palmburg Jurij
Sulejman I., osmanski sultan

Tettau Daniel
Textor Urban
Thurn
 Anton
 Janez Karl
 Žiga
Thurn-Valsassina Ana Marija
Trubar Primož

Ungnad Ivan (III.)

Valvasor Janez Vajkard
Vergerij Peter Pavel ml.

Verlič
 Jurij
 Katarina
Višnjegorski
 Friderik
 Žiga
Vombek Peter
Vujčik Matija

Welzer Janez
Wocheiner Simon
Württembergski
 Krištof
 Ulrik

Zapolja Ivan
Zwingli Ulrik

Avtorji berila pri študiju arhivskega gradiva v Arhivu Slovenije v Ljubljani, z leve proti desni, Luka Dremelj, Sašo Jerše, Klemen Bergant in Lucija Pečnik, 12. oktobra 2023.

er wolte mir eine lepa punza zeügen,

Tametsi, leukhup, leukhüp [&c.]

Berilo za študij paleografije slovenske predmoderne

Uredili, izbrane odlomke transkribirali in s spremnimi komentarji opremili:

Sašo Jerše, Lucija Pečnik, Klemen Bergant, Luka Dremelj

Recenzenta: Marko Štuhec, Luka Vidmar

Lektorirala: Anja Muhvič

Oblikoval: Žiga Valetič

Zgodovinske vire objavljamo s prijaznim dovoljenjem Arhiva Republike Slovenije, Nadškofijskega arhiva Ljubljana, Zgodovinskega Arhiva Ptuj, Narodne in univerzitetne knjižnice in Narodnega muzeja.

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Ljubljana, 2023

Publikacija je brezplačna.

Prva e-izdaja.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/zalozbaul/>

DOI: 10.4312/ 9789612972431

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 179450883

ISBN 978-961-297-243-1 (PDF)